

TARTU ÜLIKOOL
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Üldajaloo osakond

Rasmus Kagge

**Vürst Vjatško ja 1224. aasta Tartu lahingu narratiiv kirjanik Enn Kippeli
noorsoojutustuses “Meelis” ning selle rakendamine Nõukogude propagandas**

Bakalaureusetöö

Juhendajad: *prof* Anti Selart
Kerli Kraus

Tallinn 2025

Annotatsioon

Bakalaureusetöö analüüsib kirjanik Enn Kippeli noorsoojutustust "Meelis" kui nõukogude mõjutustegevuse jaoks loodud lähtepunkti, mille ümber ehitati eesti-vene "ajaloolise sõpruse" müüt. Uurimus näitab, kuidas Kippeli ilukirjanduslik tõlgendus 1224. aasta Tartu lahingust ja selle peategelastest – vene vürst Vjatškost kui ajaloolisest persoonist, ja eestlaste vanemast Meelisest, kui väljamõeldud isikust, oli tegelikult nõukogude propaganda tööriist, mille ümber ehitati orkestreeritud propagandakampania. Seda arendati ja levitati ligi poole sajandi jooksul läbi kunsti, õppekavade, ajalooõpikute ja ajakirjanduse. Autor nimetab Vjatško ja Meelise lugu nõukogude propaganda edulooks, mille strateegilisi eesmärke ei ole Eesti ühiskond osanud lahti mõtestada isegi nüüd, mil okupatsioonist on möödas 34 aastat. Propagandateos "Meelis" kuulub endiselt Eesti laste soovitusliku ja kohustusliku kirjanduse nimekirja, kuid näiteid mõjutustegevuse efektiivsusest leiab veel teisigi. Töö toob esile, et selline naiivne pimedus on üllatav olukorras, kus Venemaal kasutatakse vürts Vjatško „kangelaslugu“ tänapäevalgi riiklikul tasemel rahvusliku identiteedi võimendamiseks, aga ka otseste valedel abil eestlaste vastu vaenu õhutamiseks. Arvestades Venemaa riikliku infosõja mastaapsust ja eesmärke, soovib töö autor eemaldada Kippeli „Meelise“ üldhariduskooli kirjandustunni programmist ja muuta see näitlikuks õppematerjaliks gümnaasiumi astme ajalootundides, et noored õpiksid orienteeruma infosõja miiniväljal.

Märksõnad

Ajaloopropaganda, Enn Kippel, Olav Männi, Meelis, Vjatško, propaganda, nõukogude propaganda, eesti-vene sõprus, Tartu 1224, mõjutustegevus.

Sisukord

Sissejuhatus	4
Historiograafia	6
Uurimisülesanne	9
Enn Kippeli „Meelise“ jutustuse tõlgendus Tartu sündmustest	10
Näited Enn Kippeli ilukirjandusliku versiooni kasutamisest propagandas:	
- Kunst ja kultuur	13
- Ajakirjandus	15
- Ajalooõpikud ja üldkäsitlused	18
Metoodika – orkestreeritud või mitte?	22
„Meelise“ põhjal loodud propaganda mõju tänapäeval	24
Analüüs	28
Kokkuvõte	31
Summary	33
Bibliograafia	35

*Mäletad, kodulinn, kuidas su kantsidel,
võitlesid Vjatško ja Meelis.
Peame su juubelit lauldes ja tantsides,
sõprus on kõikidel meeles.*

Margit Kaljas, Tartu 2. keskkooli 7b klassi pioneer¹

Sissejuhatus

Müütide loomine on masside mõjutamiseks olnud tuntud tööriist nii endise Nõukogude Liidu kui tänase Venemaa riiklikus propagandas.² Võimule vajalike väärpiltide inimeste teadvusesse istutamiseks on ideoloogilise relvana ära kasutatud trüki-, heli- ja monumentaalkunsti, aga ka õppevara. Okupatsioonivõimu sellesisulise süsteemse tegevuse tõttu on aastakümnete jooksul kinnistunud hoiakud, mis hoolimata üle 30 aasta tagasi taas saavutatud iseseisvusest ja uue teaduspõhise ajalookäsitluse juurutamisest on jätkuvalt visad kaduma.

Kirjanik Enn Kippeli (1901–1942) 1941. aastal raamatuna ilmunud noorsoojutustus „Meelis“ ja selle põhjal loodud erinevad tõlgendused, mis kirjeldavad Eesti ja Vene rahva tuhande aastase pikkust vankumatut sõprust, on üks näide nõukogude propaganda tänaseni elus püsivast ja Eesti lapsi suunavast mõjutustegevuse eduloost. Ehkki Kippeli tõlgendus erineb tänastes ajalooõpikutes ja Henriku Liivimaa kroonikas kui peamises algallikas pakutavast käsitlusest, kuidas 1224. aastal toimus Tartu linnuse kaitsmine ja kes oli selle peategelane vürst Vjatško, on just kirjaniku loodud versioon juhtunust segamatult üle elanud nii võimupöörded kui haridusreformid Eestis.

„Meelis“, mis kuulus 5. klassi õpilaste soovituslikku kirjanduse nimekirja juba vähemalt 1951. aastal³, on Eesti koolides soovituslik⁴ või lausa kohustuslik⁵ kirjandus ka aastal 2025. Lugu, mis lõppeb ajaloolise persooni, Lehola vanema Lembitu väljamõeldud poja Meelise langemisega Tartu linna kaitsel, õlg-õla kõrval koos eestlastele appi tõtanud vene

¹ M. Kaljas, Kodulinn Tartu – Säde, 18.02.1981, lk 4.

² M. Tuul, Mõjutustegevuse sihtmärgiks on noored – Kaitsepolitsei aastaraamat 2024-2025, lk 6–16.

³ Autorita. Lugege suvel neid raamatuid! – Säde 21.06.1951, lk 4.

⁴ Vaata näiteks: Sadala kool: <https://www.sadalapk.edu.ee/soovituslik-kirjandus.html> (külastatud 14.04.2025); Väandra Gümnaasium: <https://vandragumnaasium.edu.ee/soovituslik-kirjandus/> (külastatud 14.04.2025); Muhu Põhikool: <https://muhu.edu.ee/et/oppetoo/kohustuslik-kirjandus> (külastatud 14.04.2025).

⁵ Vaata näiteks: Haljala kool: <https://www.haljala.edu.ee/oppetoo/raamatukogu> (külastatud 29.04.2025), Kilingi-Nõmme Gümnaasium: <https://www.kilingi.edu.ee/opilasele/kohustuslik-kirjandus/> (külastatud 29.04.2025).

vürsti Vjatsškoga, nimetavad lapsed endiselt üheks oma lemmikuks.⁶ Tänaeni on Eesti koolides kasutusel Avita kirjastuse 5. klassi kirjandusõpik⁷, milles Kippeli teosele on pühendatud eraldi peatükk. Digitaalses õppekeskkonnas Opiq jagatakse õpetajatele „vastavalt riiklikule õppekavale“⁸ soovitusi, kuidas „paeluvalt ja interaktiivselt“ avada „Meelise“ põhjal lastega teemat „Meie oleme eestlased. Meie kodu on Eesti“.⁹ Just vabas Eestis on teos löönud oma taasavaldamise rekordi. Kui ENSV-s ilmus sellest kuus eestikeelset trükki, siis pärast 1991. aastat on „Meelist“ paber-, digi- ja audioraamatuna välja antud kokku 12 korral, viimati alles 2024. aasta suvel.¹⁰ Teose jätkuvast edust räägivad selle digiversiooni allalaadimiste¹¹ ning raamatukogudest laenutamise kõrged numbrid.¹² Veelgi mugavalt saavad lapsed „Meelise“ looga tutvuda läbi ERR-i arhiivi, kus on endiselt üleval selle põhjal 1963. aastal valminud kuuldemäng, mille peaosades on Eesti toonaste näitlejate koorekiht.¹³

Kõige eelneva krooniks seisab Tartus Kassitoomel senini puutumatu Olav Männi 1950. aastal loodud skulptuur „Polotski vürst Vjatsško ja Lembitu poeg Meelis Tartu linna kaitsel saksa rüütlite vastu a. 1224“, mida kaasaegsed kriitikud kiitsid kui teost, mis tõstab esile „ajalooliste andmetega tõendatud eesti ja vene rahva põlise sõpruse“.¹⁴ Iseseisvuse taastanud Eestis on kahe suurema laine käigus maha võetud sadu okupatsioonivõimu meenutavaid või kommunismiideoloogiat ülistavaid monumente. Mõlema käigus on arutatud ka Männi monumendi viimist sobivamasse kohta,¹⁵ kuid erinevalt Tartust eemaldatud punasümbolitest, mis linnavalitsuse hinnangul „vastustasid oma võõraste ja valelike sümbolitega meie mälu- ja kultuuriruumi“¹⁶, jättis linnapea Urmas Klaas Meelise ja Vjatsško oma kohale, sest tema hinnangul ei tuleta see kuju “end meile iga päev kriipivalt meelde kui midagi ideoloogiliselt

⁶ B. Luhari ja E. Sõrmus, Õpilane, raamat, raamatukogu: uurimused õpilaste lugemisest ja õppekava toetavast kirjandusest kooliraamatukogudes, lk 32. Tallinn 2001: Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing; K. Kubja, Gümnaasiumiõpilaste lugemisharjumused Lääne-Virumaa koolide näitel.. Bakalaureusetöö. Tallinna Ülikool, 2019, lk 29.

⁷ J. Urmet ja L. Vanamõlder, Kirjanduse õpik 5. klassile, I osa. Tallinn: Avita 2012.

⁸ Pilvepõhise õpikeskkonna Opiq tutvustus. Kättesaadav: <https://www.opiq.ee> (külastatud 14.04.2025).

⁹ Pilvepõhine õpikeskkond Opiq, Kirjandus 5. klassile õppekomplekt. <https://www.opiq.ee/Kit/Details/48> (külastatud 14.04.2025).

¹⁰ Eesti suuremate raamatukogude e-kataloog ESTER otsingu tulemus vastavalt otsingusõnale „Kippel, Meelis“: Digitaalarhiivi DIGAR otsingu tulemus otsingusõnaga „Kippel, Meelis“.

¹² Raamatute laenusstatistika süsteem RIKS. Otsing ISBN-iga 9789916950715. Kättesaadav: <https://autor.riksweb.ee> (külastatud 14.04.2025).

¹³ Kuuldemäng Meelis, 24.02.1963, ERR arhiiv. Kättesaadav: <https://arhiiv.err.ee/audio/vaata/kuuldemang-kuuldemang-meelis> (külastatud 14.04.2025).

¹⁴ B. Enst; P. Aavik ja F. Leht, Osutagem suuremat hoolt kunstiteostele – Sirp ja Vasar, 28.10.1950, lk 4.

¹⁵ A. Niinemets. Edasi, 07.11.1990; R. Raba, Mida teha punasümbolitega? – Tartu Postimees, 11.05.2022, lk 4.

¹⁶ L. Lukka. Tartu teeb ettepaneku Raadi pargi memoriaal teisaldada ja ühishauda maetud säilmed ümber matta. Tartu Linnavalitsuse pressiteade. Tartu linna interneti koduleheküljel, 09.05.2022. <https://tartu.ee/et/uudised/tartu-teeb-ettepaneku-raadi-pargi-memoriaal-teisaldada-ja-uhishauda-maetud-sailmed-umber> (külastatud 13.04.2024).

ülekohtust”.¹⁷ Endiselt ei ole skulptuurile lisatud ka selgitavat tahvlit, mis aitaks, nagu soovitab kunstiteadlane Gregor Taul, „tõlkida, lugeda ja mõtestada ideoloogiliselt laetud avalikku kunstiteost”¹⁸.

Need näited kinnitavad, et Eestis ei ole veel tänaseni mõistetud, kuidas üks nõukogude võimu poolt 84 aastat tagasi idanema pandud propagandaseeme meie ühiskonna alateadvust suunab. Omavalitsusjuhid, õpetajad ja õpilased, rääkimata laiemast avalikkusest, ei tea endiselt midagi sellest, et Kippeli ilukirjanduslik versioon Tartu kaitsmisest valati punapropaganda alusmüüriks teadlikult. Kippeli „Meelise“ kui okupatsioonivõimu ideoloogilise tööriista lugu ei ole seni uuritud ega avalikkuse ette toodud. Täni puuduvad põhjalikud uurimis- või teadustööd, mis selgitaksid, kuidas Kippeli jutustus inspireeris ENSVs justkui üheaegselt ajaloolasi, õpikute kirjutajaid ja kujundajaid, haridustehnolooge, heliloojaid ja kunstnikke kasutama Meelise ja Vjatško narratiivi, et jutustada lugu eesti-vene rahva ajaloolisest vendlusest.

Historiograafia

Kuigi „Meelis“ ja selle mõju on jäänud seni uurijate radari alt välja, siis laiemalt on nõukogude võimu mõjutustegevust laste, noorsoo ja avalikkuse teadvuse suunamisel uuritud iseseisvuse taastanud Eestis põhjalikult.

Hariduse kasutamist propagandarelvana Eestis on uurinud Ants Viires (1938–2015), kes on sedastanud, et nõukogude režiim kasutas ajalugu süstemaatilise ideoloogilise mõjutusvahendina juba alates 1940. aastast, surudes peale stalinlikku ajalookäsitlust, milles seoti Eesti ajaloosündmused vene rahva progressiivse mõju, klassivõitluse narratiivi ning nõukogude korra kui ajaloolise paratamatuse legitimeerimisega.¹⁹ Eli Pilve (sünd. 1982) on uurinud, kuidas nõukogude režiim rakendas õppeained kommunistliku propaganda teenistusse, kohustades õpetajaid siduma tunni materjali poliitilise ideoloogiaga. Pilve on hinnanud, et hoolimata võimude jõulisest püüdest kujundada lastest veendunud kommuniste, jäi propaganda mõju reaalsuses tagasihoidlikuks – tegelikku ideoloogilist kasvatust näidati sageli vaid paberil.²⁰ Viimast väidet toetab Anu Raudsepa (sünd. 1962) doktoritöö, kus ühtlasi on kujukalt

¹⁷ R. Raba, Mida teha punasümbolitega? – Tartu Postimees, 11.05.2022, lk 4.

¹⁸ G. Taul, Vjatško ja Meelis Tartu kaitsel – Monumendiuuedraamid.ee, 31.12.2024. Kättesaadav: <https://monumendiuuedraamid.ee/vjatsko-ja-meelis-tartu-kaitsel/> (külastatud 14.04.2025).

¹⁹ A. Viires. Eesti ajalugu stalinlikus haardes – Tuna 2003, nr 1, lk 32–47.

²⁰ E. Pilve, Nõukogude noore kasvatamisest paberil ja päriselt. Ideoloogiline ajupesu nõukogude kooli(tunni)s 1953-1991 – Tuna 2013, nr 3, lk 82–100; „Aga vene ajal pidi igas õppetunnis siduma õppematerjali

selgitatud, kuidas ajalooõpetus, ajaloo õpikute kirjutamine ning õpetajate meelsus olid okupatsiooni ajal allutatud rangetele ettekirjutustele ja kontrollile.²¹

Ajakirjanduse ja ilukirjanduse rolli nõukogude propagandas on uurinud Tiiu Kreegipuu (sünd. 1977). Võttes luubi alla 1960. aastad, näitas ta, et ka nn Hruštšovi sulajal pidid kirjanikud jätkuvalt täitma partei ootuseid ning tegutsema valitseva ideoloogia huvides, s.o lugejaid nõukogude patriotismi vaimus kasvatades.²² Ajakirjanduses suunati mitmetasandilise tsensuurisüsteemiga kollektiivse mälu teadlikku ümberkujundamist, eriti läbi nõukoguliku ajaloopoliitika. Näitena toob Kreegipuu 1940. aasta sündmuste kohta „juuni müüdi“ levitamist, mida konstrueeriti kui „revolutsioonilist“ ja „vabatahtlikku“ valikut. Selle töö kontekstis on aga olulisim tema järeldus, et ajakirjanduse üheks keskseks ülesandeks oli propageerida nõukogulikku sh dogmadele „ajalooline Vene-Eesti sõprus“ ja „igavene Eesti-Saksa vaen“ tuginevat ajalookontseptsiooni, ning ajakirjanikud ja ajaloolased pidid looma „ajaloolisi sildu“ Eesti ja Vene ajaloo vahel, tõestamaks nõukogude režiimi ajaloolist ja legitiimset kohalolu Eestis.²³

Eestlastest ajaloolaste tegevust samade nõukogude režiimi ideoloogiliste eesmärkide teenimisel on lisaks Ants Viiresele uurinud Teet Veispak (sünd. 1955), Anti Selart (sünd. 1973) ja Marek Tamm (sünd. 1973). Veispak kirjeldab, kuidas tunnustatud teadlased moonutasid poliitilise tellimuse järgi teadlikult ajaloo käsitlust, et rõhutada Eesti rahva elupõlist sõprust Vene rahvaga kui suurema venna ja abilisega.²⁴ Selart on uurinud, kuidas ajaloolased aitasid juurutada müüti Eesti iseenesestmõistetavast kuulumisest vene rahva koosseisu, rõhutades, et sinne ühiskond arenes juba 9.–12. sajandil vene mõjusfääris ja toonased sõjad venelastega olid kantud klassivõitlusest, mitte eestlaste vabaduse ihast.²⁵ Ühe näitena on Selart toonud Tallinna asutamise loo, kuidas ajaloolased sobitasid seda nõukogude narratiiviga, mis Skandinaavia sidet eitades tõstis muuhulgas esile Vana-Vene riigi olulisust piirkonna ajaloo kujundajana.²⁶ Eraldi on Selart keskendunud ajaloolasele Artur Vassarale, kes oli 1950. aastatel eesti-vene keskaegsete suhete uurimise üks eestvedaja Eestis. Selart väidab, et Vassar oli ajaloolisi fakte

poliitikaga.“ Ideoloogiline kasvatus nõukogude koolitunnis hilisstalinistlikus Eesti NSVs – Tuna, 2013, nr 4, lk 54–71.

²¹ A. Raudsepp, Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeele üldhariduskoolides 1944–1985. Doktoritöö, Tartu Ülikooli ajaloo osakond, 2005.

²² T. Kreegipuu, Nõukogude Eesti kirjanduselu parteiline juhtimine 1960. aastatel kirjanike liidu näitel – Keel ja Kirjandus, 2023 nr 66 (1–2), 110–127.

²³ T. Kreegipuu, Ajakirjanduse ambivalentne roll nõukogude totalitaarse projekti elluviimisel Eestis. Doktoritöö, Tartu Ülikooli ajaloo osakond, 2011.

²⁴ T. Veispak, Ajalooteadusest kui venestuse ideoloogia kandjast (1944–1952) – Looming, 1990, nr 9, lk 1260–1268.

²⁵ A. Selart, Vene ike ja muistne priius: Eesti-Vene suhete historiograafias – Vikerkaar, 2000, nr 8–9, lk 98–104.

²⁶ A. Selart, Kes ei rajanud Tallinna? – Vana Tallinn, 2017, nr 28 (32), lk 147–169.

moonutades „paratamatult sunnitud täitma partei tellimusi“, kuid kasutas selleks „läbinähtavalt paikapidamatuid väiteid ja argumente“.²⁷ Tamm kirjutab kokkuvõtvalt, et Teist maailmasõja järel sai "ajaloo võõrandamine omandi võõrandamise kõrval nõukogude võimukandjate üks esimesi eesmärke“ ja kahe rahva ajaloolise sõpruse toonitamine muudeti “uue ajalookontseptsiooni keskseks ideeks”.²⁸

Kuidas Nõukogude ajalookirjutust kohandati pidevalt vastavalt partei ideoloogilistele vajadustele, on laiemalt uurinud veel mitmed autorid nii kodu- kui välismaalt. Sovietiseerimise mehhanisme Eestis aastatel 1940-1953 on uurinud Tõnu Tannberg (sünd. 1961)²⁹. Kuidas partei ootustest lähtuvalt kirjutati aastatel 1944-1964 Eesti ajalugu, on kirjutanud Olaf Kuuli (1929 – 2012)³⁰. Kuidas Stalini ajal manipuleeriti ajaloo abil ühiskondlikku teadvust, mobiliseerides sellega masse, on kirjutanud Vitali Tihonov (sünd. 1982).³¹ Keskaegsete pärandi kasutamist Venemaa rahvusliku ja riikliku ideoloogia ning identiteedi kujundamisel on uurinud Deniss Alimov (sünd. 1979)³². Sellest, kuidas romantiseeritud keskaegse minevikul on suur mõju tänapäeva Venemaa ühiskonnale, poliitikale ja kultuurile, kirjutab oma raamatus Eugene Smelyansky.³³ 1960. aastatel Nõukogude Liidus toimunud ajaloo uuendamist on käsitlenud Roger D. Markwick³⁴ Ajaloo juhitud kasutamisest Nõukogude Liidus mõjutusvahendina, mis pidi näitama loomuliku ja ajalooliselt paratamatuna mitte-vene rahvaste kuulumist Venemaa ning hiljem Nõukogude mõjusfääri, on põhjalikult uurinud Lowell Tillett.³⁵

Kirjanik Enn Kippeli elu, loomingut ja otsuseid asuda okupatsioonivõimu teenistusse on põhjalikult uurinud Toomas Haug.³⁶ Kitsamalt Rein Veidemann³⁷ ja Liina Kaljundi³⁸

²⁷ A. Selart. Kuidas Artur Vassar eestlased ja venelased sõbraks kirjutas – Ajalooline ajakiri, 1997, nr 4 (22), lk 32-35, siin 34.

²⁸ M. Tamm. Kellele kuulub Eesti ajalugu? – Vikerkaar, 2009, nr 7-8, lk 55-68, siin lk 57.

²⁹ T. Tannberg, Eesti NSV aastatel 1940-1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Eesti Ajalooarhiivi toimetised, 2007, nr 14, lk 495-504.

³⁰ O. Kuuli, Eesti ajaloo kirjutamisest Stalini ja Hruštšovi ajal, Tallinna Raamatutrükikoda, 2008.

³¹ В. Тихонов. Полезное прошлое. История в сталинском СССР. Новое литературное обозрение, 2024.

³² Д. Алимов, Мобилизованное Средневековье. Том II, Средневековая история на службе национальной и государственной идеологии в России; под редакцией А. И. Филюшкина ; Санкт-Петербургский государственный университет, 2022.

³³ E. Smelyansky, Medievalisms and Russia : the contest for imaginary pasts, Leeds: Arc Humanities Press, 2024.

³⁴ R. D. Marwick. Rewriting History in Soviet Russia, The Politics of Revisionist Historiography 1956–1974, Palgrave Macmillan London, 2001.

³⁵ L. Tillett. The Great Friendship: Soviet Historians on the Non-Russian Nationalities. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1969.

³⁶ T. Haug. Vaenlaste vastu võideldes: Enn Kippel 100, Looming, veebruar 2001, lk 266.; T. Haug. Enn Kippeli aeg ja ajalooromaanid, lk 402. Epiloog raamatule „Kui Raudpea tuli“, Tallinn: Eesti Päevaleht 2008

³⁷ R. Veidemann, Enn Kippel (1901-1942) – Kreutzwaldi sajand. Eesti kultuurilooline veeb.

https://kreutzwald.kirmus.ee/et/lisamaterjalid/ajatelje_materjalid?item_id=374&table=Persons (külastatud 15.05.2025)

³⁸ L. Kaljundi, Eesti lugu: Enn Kippel „Kui Raudpea tuli“ – Eesti Päevaleht, 12.12.2008.

<https://epl.delfi.ee/artikkel/51152260/eesti-lugu-enn-kippel-kui-raudpea-tuli> (külastatud 15.05.2025)

Uurimisülesanne

Kuivõrd mitmed Eesti ajaloolased on tänapäeval juba uurinud ajaloo ära kasutamist nõukogude mõjutustegevuses, on selle töö fookuses üks konkreetne episood – kuidas Kippeli ilukirjanduslik tõlgendus 1224. aasta Tartu lahingust ja selle peategelastest olid nõukogude propaganda tööriist, mille ümber ehitati orkestreeritud propagandakampaania.

Täpsemalt on tööl kaks eesmärki. Esiteks küsimus, milliste konkreetsete meetoditega motiveeriti okupatsioonimüüri taha suletud inimesi erinevatel kihtidel uskuma lugu venelastest ja vürst Vjatškost kui eestlaste sõpradest ning kangelastest. Teiseks küsimus, kas moonutatud käsitluse rakendamine mõjutustegevuses oli teadlikult orkestreeritud tegevus.

Uurimise jaoks kasutasin avalikke allikaid – digiraamatukogudest DIGAR ja ETERA leitud Eesti NSV üleriiklike-, rajooni-, poliitiliste- ja pedagoogiliste ajalehtede ning ajakirjade artikleid perioodist 1940-1990. Artiklite leidmiseks võtsin appi eraldi ja liidetuna otsingusõnad „Vjatško“, „Kippel“, „Tartu 1224“ ja „13. sajand“. Paralleelselt töötasin läbi Eesti enne ja pärast okupatsiooni ilmunud ajalooõpikud ja üldkäsitlused. Lisaks ENSV üldhariduskoolide riiklikud õppekavad, haridusmetoodika ülevaated, mälestused ja uurimistööd, mis on ühel või teisel moel on käsitlenud Tartu 1224. aasta sündmuseid. Propaganda tänapäeva ulatuva mõju tuvastamiseks laiendasin otsingut ka kaasaja venekeelsete internetilehekülgedeni. Artikleid ja muid tekste analüüsid jälgisin ennekõike, kuidas on autorid interpreteerinud ja tsiteerinud 1224. aasta Tartu sündmuste põhiallikat, Henriku Liivimaa kroonikat. Samuti vaatlesin, kuidas on autorite käsitluste tonaalsus ja sõnastused Tartu episoodist ja vürst Vjatškost Eesti NSV perioodil erinevate kümnendite jooksul muutunud.

Enn Kippeli „Meelise“ jutustuse tõlgendus Tartu sündmustest

Arvestades teose jätkuvat populaarsust õpetajate ja õpilaste seas on tähelepanuväärne, millise pildi „Meelis“ lastele eestlaste Muistsest vabadusvõitlusest maalib. Ligi 20 aastat Eesti kaitseväes töötanud Kippeli (1901–1942) seitsmenda ajalooromaani süžee jookseb rööbiti 13. sajandi hakul Eesti alal toimunud vallutussõdade sündmustega, mille põhiallikas on Henriku Liivimaa kroonika. Jutustuse peategelane on noor mees, kes kronoloogilise ja sündmuskoha täpsusega osaleb mitmetes olulistes eestlaste vastupanu episoodides.³⁹

„Meelis“ ilmus esmakordselt alates 1939. aasta suvest järjejutuna ajalehes „Lasteleht“ pealkirja all „Lembitu poeg“. Jutustuse avaldamine lõppes koos ajakirja sulgemisega 1940. aasta augustis, loetud nädalad pärast nn juunipööret.⁴⁰ Jutustus lõpeb, kui oma isa, vanem Lembitu langemisest kuulnud Meelis lahkub Venemaale abi kutsuma, et sakslastele kätte maksta.⁴¹ 1941. aasta juunis ilmus seesama Kippeli tekst poelettidele raamatuna,⁴² nüüd juba pealkirja all „Meelis“.⁴³ Vahetult pärast raamatu ilmumist algas Eestis Saksa okupatsioon ning kollaborandist Kippel põgenes koos teiste nõukogude okupatsiooni toetama asunud kirjanikega Leningradi.⁴⁴

Võrreldes vabas Eestis ilmunud järjejutuga on okupatsiooniajal avaldatud versiooni sisse viidud mitmed muutused. Näiteks on järjejutu esimesel lehel selle üht tegelast, Lehola karjust Ivo tutvustatud kui trääli ehk „vene sõjast toodud vang“.⁴⁵ Raamatus on Ivo aga lihtsalt „sõjast toodud vang“.⁴⁶ Väärrib tähelepanu, et jutustuse taasiseseisvunud Eestis trükitud versioonides kasutatakse tänaseni sedasama, 1941. aasta teoses kasutatud juba muudetud terminoloogiat.

Olulisem muudatus võrreldes järjejutuga on 1941. aastal ilmunud raamatusse lisatud viimane peatükk, milles kirjeldatakse 1224. aasta Tartu kaitsmist. Kirjanik on kohati pea sõnasõnalt ümber kirjutanud Henriku kroonika detailirikka esituse toonastest sündmustest.⁴⁷

³⁹ Kokkuvõte E. Kippel, Meelis põhjal. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1955.

⁴⁰ E. Kippel, Lembitu poeg – Lasteleht, 11.08.1940, lk 265-266.

⁴¹ Samas, lk 266.

⁴² Autorita. Uudiskirjandust. Enn Kippel. Meelis – Tööraha Elu. 14.06.1941.

⁴³ E. Kippel. Meelis. Pedagoogiline Kirjandus, 1941.

⁴⁴ R. Mark, Üllatusi pakkuv kunstikogu – Horisont, aprill 2024, lk 78–81.

⁴⁵ E. Kippel, Lembitu poeg – Lasteleht, 15.07.1939, lk 217.

⁴⁶ E. Kippel, Meelis, Tallinn: Kirjastus Pedagoogiline Kirjandus, 1941, lk 5.

⁴⁷ Henriku Liivima kroonika (edaspidi: HLK), tõlkinud Richard Kleis, toimetanud E. Tarvel, Tallinn: Tänapäev, 2005, XXVII 5; XXVII 1, 3, 5, 6.

Seejuures on märkimisväärseks erandiks ühe konkreetse ajaloolise persooni – vürst Vjatško – kirjeldus tema rollist Tartu kaitsmisel.

Krooniku teksti põhjal saatsid Novgorodi valitsejaid vürst Vjatško 200 mehega 1223. aastal Tartusse, mis oli talle lubatud koos kõikide maakondadega, mille ta suudab endale alistada. Henriku väitel võtsid ristsõdijate vastu abi vajanud eestlased vürsti rõõmuga vastu ja andsid talle andameid, samas ootasid kannatused kõiki neid, kes andameid ei tasunud: „nende vastu suunas ta sõjaväe ja laastas kõik talle vastuhakkajad maad Vaigast kuni Virumaani, Virumaalt kuni Järvamaani ja Sakalani ja tegi kristlastele kõike kurja, mis suutis.“⁴⁸ Kroonik väidab, et Vjatško oli koos tartlastega „silmuseks ja suureks kuradiks sakalastele ja teistele ümberkaudsetele eestlastele“⁴⁹. Piiskopi saadikute ettepaneku peale keeldus Vjatško Tartut maha jätmast, sest „novgorodlased ja venelaste kuningad olid talle annetanud selle linnuse koos juurdekuuluvate maadega põlise dominioonina“.⁵⁰ Kogu Tartu lahingu episoodi kirjelduses ei maini kroonik ei otseselt ega kaudselt, nimeliselt ega nimeta ühtegi eestlast.

Kippel, kes oma varasemate teoste puhul ise rõhutas, et töötas enne uue raamatuga alustamist põhjalikult läbi erinevad ajaloo alg- ja sekundaarallikad,⁵¹ ning kellele on lausa ette heidetud kroonikate liigset ümberjutustamist,⁵² esitab Vjatškost teistsuguse pildi, kui preester Henrik umbes 700 aastat varem. „Meelises“ saabub vürst Vjatško Tartusse, kuna venelased olid „meelsasti valmis välja sirutama oma abivalmis käe“ ja asuma „maa pärisrahva kõrvale“, jagama nendega oma vara „nagu vennad kunagi“.⁵³ Linnusesse, kus Vjatško võeti vastu „rõõmuhõisetega“, koguneti lähedalt ja kaugelt, et liituda venelastega, kes neile „vennalikult appi“ tulid.⁵⁴ Sarnaselt kroonikale keeldub Vjatško ka raamatus Tartust lahkumast, öeldes: „Ma olen Tarbatu meestele sõna andnud, et aitan neil end teie ikkest vabastada, ja seda tahan ma ka täita. Ma ei lahku oma vendade juurest enne, kui te kõik olete siit maalt välja aetud.“⁵⁵ Seejärel kirjeldab ta Henriku kroonikast tuttava detailsusega võitlust linnuses, mille „ägedus ja vennalik abi suurendab veelgi“ venelaste ja eestlaste sõprust.⁵⁶ Lõpuks langevad õlg-õla kõrval raamatu peategelased Meelis ja Vjatško. Raamat lõpeb vendlust ja kättemaksu töötava lõiguga:

⁴⁸ HLK XXVII, 5.

⁴⁹ HLK XXVIII, 2.

⁵⁰ HLK XXVIII, 3.

⁵¹ A. Roolaht, Kirjanik-õpetlane-sõdur kirjutab ajaloolisi romaane – Uus Eesti, 06.01.1940, lk 6; E. J. V. Enn Kippel – kirjanik relvaga – Rahvaleht, 26.07.1938, lk 10.

⁵² H. Ed, Romaan kuningast ja talupojast – Uus Eesti, 28.04.1937, lk 7; K. Hein, Enn Kippeli Lembitu. Ajaloolised isikud eesti ilukirjanduses, lk 23–24. Tallinn: Estada, 2012.

⁵³ E. Kippel, Meelis, Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1955, lk 100.

⁵⁴ Samas, lk 102.

⁵⁵ Samas, lk 105.

⁵⁶ Samas, lk 107.

„Meelis ja Vjatško lamavad kõrvu maas, mõlemal surmahaavad ihus. “Ooh, et meie omad Novgorodist abiga päralt ei jõudnud!” oigab Vjatško. “Seekord jäid nad tulemata... küllap aga kunagi tulevad ja tasuvad... meie vaeva eest!” kostab Meelis kustuva häälega. “Tasuvad!”.⁵⁷

Kippel jätab kõrvale kõik Henriku negatiivsed hinnangud Vjatškole, ja mis kõige olulisem – arvestades tema loomingus tavalist lähteteksti-truudust, jätab mainimata ka sõjalise konflikti vürsti ja osade eestlaste vahel. Eestlaste ja venelaste ustavat vendlust esile tõstes ei maini Kippel sõnagagi, kuidas venelaste Tartut valitsema saadetud vürst tappis, rüüstas ja vangistas krooniku väitel oma sõjaväega kõiki vastuhakkajaid, kes talle andamit ei maksnud „Vaigast kuni Virumaani, Virumaalt kuni Järvamaani ja Sakalani“.⁵⁸ Lastele luuakse arusaam, et ainsad eestlaste vaenlased Muistses vabadusvõitluses olid sakslased. Vastukaaluks olid venelased aga ainsad sõbrad ja liitlased, kes ei jätnud eestlaseid kui vendi maha, võideldes nende kaitsmiseks viimse veretilgani.

Millele tuginedes Kippel oma viimase teose viimases peatükis vürst Vjatškost Eesti rahva sõbra ja kangelase maalib, ei ole kahjuks teada. Ligi 20 aastat Eesti kaitseväes töötanud, 1940. aastal okupatsioonivõimu teenistusse asunud ja mitmetel ideoloogilistel ametikohtadel töötanud Kippel ei jõudnud „Meelise“ sünnilugu avada, sest ta suri 1942. aastal Leningradi blokaadi ajal nälga.⁵⁹ Ka ei ole sellel peatunud kirjandusajaloolane Toomas Haug, kes on kõige põhjalikumalt uurinud selle relva- ja ajaloo huvilise veltveebli elu ja loomingut, kus on reas kokku seitse ajaloolist romaani, millest mõned varasemad on „Meelisega“ võrreldes vene kriitilised.⁶⁰ Kuivõrd päevavalgele ei ole tulnud ühtegi alternatiivset, enne 1941. aastat Eestis ilmunud ajalooõpikut ja -teatmeteost, artiklit või muud kirjutist, mis kas või ligilähedaselt kirjeldaks Tartusse saadetud vürsti eestlaste sõbra ja ustava liitlasena,⁶¹ siis võib järeldada, et Kippel on oma versiooni vürst Vjatškost ja Tartu kaitsmisest loonud ise, originaalsena. Kujul, millisenä on seda Eesti lastele vahendatud juba ligi 80 aastat.

⁵⁷ Samas, lk 109

⁵⁸ HLK, lk 163, XXVII. 5.

⁵⁹ R. Põldmäe. Enn Kippeli elu ja loomingut meenutades. Kirjamehi mitmes mõodus. Tallinn: Eesti Raamat 1973, lk 337-338.

⁶⁰ T. Haug. Vaenlaste vastu võideldes: Enn Kippel 100, Looming, veebruar 2001, lk 266.; T. Haug. Enn Kippeli aeg ja ajalooromaanid, lk 402; Epiloog raamatule „Kui Raudpea tuli“, Tallinn: Eesti Päevaleht 2008.

⁶¹ H. Kruus, Eesti ajalugu, I. Esiajalugu ja muistne vabadusvõitlus, lk 355. Tartu: Eesti kirjanduse selts, 1935.

Näited Enn Kippeli ilukirjandusliku versiooni kasutamisest propagandas

Kunst ja kultuur

Vjatsško kujus on autor andnud kogenud ja targa sõjamehe. Meelis on iseloomustatud kui vapper ja kartmatu võitleja. Mõlemaid kujusid seob Vjatsško juhtiv mõte, mis väljendub skulptuuris märgi näitamises Meelisele. Sellega on saavutatud ajalooliselt õige ja ideelis-poliitiliselt parteiline juhtmõte skulptuuris.⁶²

Avalikud allikad ei anna välja vastust, kuidas jõudis Tartu Riikliku Kunstiinstituudi 25-aastane tudeng Olav Männi (1925–1980) veendumusele, et tema lõputööks saab skulptuur pealkirjaga „Polotski vürst Vjatsško ja Lembitu poeg Meelis Tartu linna kaitsel saksa rüütelite vastu a. 1224“.⁶³ Nopetena võib kaasaegses ajakirjanduses ilmunud artiklitest välja lugeda, et kunstnik olevat töö jaoks uurinud „ajaloolisi materjale“ ja Moskva etnograafia muuseumis kogunud infot ajastutruu rõivastuse ja relvastuse kohta.⁶⁴ Lisaks olevat noort kunstnikku aidanud „selle aja keerukates ajaloolistes olukordades õigesti orienteeruda ja neid õigesti peegeldada parteiline suunakindlus“.⁶⁵ Et Männi võis inspiratsiooni saada Kippelist, ei mainita.

Igal juhul sai Männi 1950. aastal kipsi valatud tööst mitte pelgalt üks monument paljude hulgas, vaid selle abil jutustati järgmised kümnendid nõukogude eestlastele lugu ajaloolisest sõprusest vene rahvaga, võitlusest ühise vaenlase vastu ning kommunismi ehitamise eest. „Skulptuurigrupi pidev visuaalne reprodutseerimine ja selle kasutamine ametliku ajaloo juhtteema, Eesti-Vene sõpruse sümbolina muutis Meelise ja Vjatsško ka üheks kõige sagedamini parodeeritud teoseks,“ leidsid Linda Kaljundi ja Tiina Mall Kreem, kes on uurinud Eesti ajaloo sündmuste käsitlemist läbi pildi ja kunsti.⁶⁶

„Töö tunnistati kõrgeima hinnangu vääriliseks ja nüüd õpib töö autor /.../ Leningradis, tundes igal sammul suure vene rahva hoolitsust, seda sõprust, mida ta nii jõuliselt suutis edasi

⁶² U. Poots, Noored kunstnikud – Stalinlik noorus, 1952, nr 1, lk 28–29.

⁶³ J. Kivimäe, Skulptuur. Eesti kunsti ajalugu 6. köite I osa. Toimetaja Jaak Kangilaski. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, lk 188.

⁶⁴ I. Keerdo, Tagada suuremaid saavutusi Tartu Kunstiinstituudi õppetöös – Sirp ja Vasar, 01.07.1950, lk 5.

⁶⁵ B. Enst, P. Aavik ja F. Leht, Osutagem suuremat hoolt kunstiteostele – Sirp ja Vasar, 28.10.1950, lk 4.

⁶⁶ L. Kaljundi ja T.M. Kreem. Ajalugu pildis – pilt ajaloos. Rahvuslik ja rahvusülene minevik Eesti kunstis. Eesti Kunstimuuseum, Tallinn: 2018, lk 104-105.

anda oma esimeses tunnustustvääriavas kunstiteoses,“ kirjutas Männi töö kaitsmisel osalenud hilisem tunnustatud kirjandusloolane Elem Treier.⁶⁷ Sarnaste ovatsioonidega artikleid, mis ei tunnusta üksnes monumendi kunstilist teostust, vaid rõhutavad Männi leidlikkust lahti mõtestada ühiskondlikke valupunkte ja „ajaloolist fakti“, kuidas venelased eestlastele 1224. aastal appi tulid, on 1950. aastate ENSV ajakirjanduses ilmunud veel kümneid.⁶⁸

Männi töö valiti nende väheste Eesti teoste hulka, mis saadeti 1951. aastal Moskvast, Tretjakovi galeriis avatud üleliidulisele kunstinäitusele.⁶⁹ Monumendist tehti kandevisiit illustratsioon 1950. aastate Eesti NSV ajaloo üldkäsitlustes, nii esikaanel⁷⁰ kui Tartu lahingu peatüki juures.⁷¹ Lisaks alustasid Eesti lapsed alates 1960. aastast ajalooõpinguid õpiku abil, mille esikaanelt vaatas vastu pilt Männi Meelisest ja Vjatškost.⁷²

Meid iidne sõprus seob eestlastega,
me ühis võitlus liidu müüriks saand.
Nüüd näidata meil tuleb meheteos,
kuis ohus aitab Venemaa. Kuis vendi ohus aitab Venemaa.
Ükski oht ei vii meid lahku, ei vii meid lahku.
Murdumatu on me vendlus.
Sõpruses on meie kindel võidu pant.
Kestku meie liit, jah kestku meie vendlus.
Kestku meie kindel sõprus.
Kestku meie liit, me vendluse liit.⁷³

Sarnaselt Männile ei ava ka helilooja Anatoli Garšnek, kellelt ta sai idee ja miks ta üldse kirjutas oratooriumi „Vürst Vjatško ja vanem Meelis“, mille esmaesitlus toimus „Estonia“ teatri laval 1954. aasta novembris.⁷⁴ Erinevalt Männi 1956. aastal pronksi valatud skulptuurist

⁶⁷ E. Treier, Rahvaste sõprus – Edasi, 21.07.1951, lk 2.

⁶⁸ Mõned näited: J. Käbin, Loomingulise kaadri ideelis-poliitiline kasvatamine – Sirp ja Vasar, 04.03.1951, lk 3; Autorita, Tõsta kunstnike loomingulist aktiivsust – Sirp ja Vasar, 30.10.1953, lk 6.

⁶⁹ E. Maisaar. Avati üleliiduline kunstinäitus – Sirp ja Vasar, 29.12.1951, lk 4.

⁷⁰ Eesti NSV ajalugu. 1. köide, Kõige vanemast ajast XIX sajandi 50-ndate aastateni, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, peatoimetaja G. Naan, toimetaja A. Vassar, Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1955.

⁷¹ Eesti NSV ajalugu: kõige vanemast ajast tänapäevani. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, toimetanud Gustav Naan, Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957, lk 48; Eesti NSV ajaloo lugemik, I köide. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, koostajad J. Kahk ja A. Vassar, Eesti Riiklik Kirjastus, 1960, lk 43.

⁷² H. Palamets, Jutustusi kodumaa ajaloost, 1960-1982, Eesti suuremate raamatukogude e-kataloog ESTER otsingu tulemus „Jutustusi kodumaa ajaloost“ (kasutatud 24.04.2025)

⁷³ A. Garšnek ja P. Anton, Katkendid oratooriumist Vürst Vjatško ja vanem Meelis, 1954.

⁷⁴ Autorita. Eesti sümfoonilise uudisloomingu ülevaatus – Sirp ja Vasar, 26.11.1954, lk 1.

on Garšneki suurvorm pälvinud kriitikutelt vähem tähelepanu, ning ka väheste arvustuste fookus on pigem teose helikeel ja ülesehitusel, mitte selle ideoloogilisel sisul⁷⁵. „Riiulile“ oratoorium siiski ei jäänud – selle katkendid tulid korduvalt ettekandmisele Eesti Raadios.⁷⁶ Lisaks mängis see ainus nõukogudeaegne eestikeelne raadiokanal ikka ja jälle ette 1963. aastal lavastatud kuuldemängu Kippeli „Meelisest“⁷⁷, kus Vjatško osa täitis Mikk Mikiver.⁷⁸

Ajakirjandus

Ajakirjandusel oli ENSV-s keskne roll kommunistliku ideoloogia levitajana, rahva suunajana ja alternatiivse reaalsuse loojana.⁷⁹ Töö eesti-vene rahva „vankumatu sõpruse“ loo istutamiseks ajalehtede kaudu rahva teadvusesse algas juba esimestel okupatsioonikuudel. Kui esialgu olid sõnumid Tartu episoodist ja vürst Vjatškost kirjutades kobavad, siis ajaga kasvas sellest üks tippfotok Eesti-Vene tuhat aastat väldanud suhetes, kus ei hoitud tagasi ka lausvalet.

Vürst Vjatško ilmus „põlise sõpruse“ kontekstis ajakirjandusse koos Teise maailmasõja lõpuga Eestis, kui teda tõsteti peamiselt pidupäevatekstides esile näitena, kuidas koos venelastega on juba ajalooliselt võideldud sakslaste vastu.⁸⁰ Toonaste käsitluste suunanäitaja võis olla oma autoriteedist lähtuvalt ENSV toonane kõrgeim juht, Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Johannes Vares (1890–1946). 1943. ja 1944. aastal astus Vares üles tekstidega, kus pidas Suurt Isamaasõda „järjeks ja olukorda lahendavaks lõppvaatuseks“ Eesti rahva 13. sajandi „vabadusvõitlusele vihatud saksa orjastajate vastu“⁸¹, kus „kriitilistel momentidel“ on „korduvalt leitud sõbralikku abi vene rahvalt“. „Ühiselt asuti 1224. aastal Tartu kaitsele sakslaste vastu, et pigemini koos surra kui alistuda,“ kirjutas Vares.⁸²

Edasise osas on tähelepanuväärne, et veel 1949. aastal trükkis „Nõukogude Õpetaja“ ära artikli, kus tunnustatud ajaloolane Harri Moora kirjeldab Eesti-Vene suhteid 11. – 12. sajandil vaenulike ja vastuolulistena, kus venelased püüdsid eestlaseid vallutada ning

⁷⁵ A. Sohhor, Uutest oratooriumitest – Sirp ja Vasar, 17.12.1954, lk 5.

⁷⁶ Autorita. I programm – Raadioleht, 10.02.1957, lk 6; Autorita. I programm – Raadioleht, 10.08.1958, lk 7.

⁷⁷ Autorita. Raadioteatris, Meelis – Raadioleht, 21.10.1974, lk 6; Autorita. Kuuldemängud, Meelis – Raadioleht, 14.10.1985, lk 7.

⁷⁸ Kuuldemäng Meelis, lavastaja Leo Martin, 24.02.1963. ERR Arhiiv.

⁷⁹ E. Lauk, Practice of Soviet Censorship in the Press. The Case of Estonia. Nordicom Review, 1991, nr 20 (2), lk 19.

⁸⁰ Eesti rahvusliku korpuse esindaja sm. A.Uibo esinemine – Rahva Hääl, 14.06.1944, lk 5; Autorita. Aasta tagasi vabastati Tartu. Läänlane, 25.08.1945, lk 2.

⁸¹ J. Vares. Jüriöö vastuhakk ja vabadusvõitlus sakslaste vastu – Punaväelane, 21.04.1943, lk 1.

⁸² J. Vares. Eesti ja vene rahva põline sõprus – Rahva Hääl, 5.08.1944, lk 2.

maksustada. Otsustav pööre koostöö suunas toimus Moora järgi alles 13. sajandi teises kümnendil, mil eestlased otsisid liitu venelastega saksa vallutajate vastu. Selle ühe näitena toob ta vürst Vjatško „lubamise“ Tartusse. „See, et eestlased nüüd nõustuvad kõigega, millele nad eelmisel ajal olid visalt vastu seisnud,“ polnud Moora arvates tingitud üksnes soovist saada abi sakslaste vastu, vaid mõistmisest, et venelastele allumine tagab eestlastele majanduslikult ja ühiskondlikult „edasise tõusu tee“.⁸³

Kui Moora teksti puhul näib, et 1940. aastatel alles kobati, kuidas eesti-vene suhetest rahvale „õigesti“ rääkida, siis 1950. aastate artiklitest jääb mulje, et saabunud on „selgus“. Aastatel 1950–1956 kirjutasid erinevates ajalehtedes Eesti-Vene liidust sarnaste jutupunktidega üle 10 erineva autori, kes kõik kasutasid ühe näitena ajaloolisest sõprusest Tartu episoodi ja Vjatškot.

Pelgalt artiklite pealkirjad annavad alust oletuseks, et tekstide tootmine toimus dirigeeritult. Piirdudes siinjuures silmatorkavate näidetega: „Konkreetsed materjale eesti ja vene rahva ajaloolisest sõprusest“⁸⁴, „Tõendid sajandipikkusest abist ja koostööst“⁸⁵, „Märkmeid Eesti-Vene ajaloolistest sidemetest“⁸⁶, „Eesti-vene rahva iidne sõprus“⁸⁷, „Eesti-vene rahva sajandipikkusest sõprusest“⁸⁸, „Eesti-vene rahva ajaloolistest suhetest krooniku sõnadega“⁸⁹, „Vene ja eesti rahva ühine võitlus Saksa ja Skandinaavia feodaalsete rööv vallutajate vastu XIII sajandil“⁹⁰, „Kalevipoeg – eesti-vene rahva iidse sõpruse kehastaja“⁹¹, „Leninlik-stalinliku rahvaste sõpruse võimas jõud“⁹².

Kuigi märkimisväärsel hulgal artiklitest osutatakse ka Henriku kroonikale, ei olda seejuures nn Vjatško-episoode kirjeldusel allikatäpne: autorid kordavad läbivalt sama narratiivi, et abitud eestlased „kutsusid“ ning venelased „saatsid“ vürst Vjatško appi.⁹³

Pikemates käsitlustes ei peljanud tunnustatud ajaloolased aga isegi otsest tsitaatide kontekstist väljarebimist. Erinevalt Moorast ei kirjutanud näiteks Artur Vassar (1911–1977) enam kaks sajandit kestnud eestlaste vastasseisust venelastega ega sundseisust neilt abi

⁸³ H. Moora, Eesti-Vene suhetest 9. kuni 13. sajandini – Nõukogude Õpetaja, 25.11.1949, lk 2.

⁸⁴ K. Vahtra, Konkreetsed materjale eesti ja vene rahva ajaloolisest sõprusest – Nõukogude Õpetaja, 1.12.1950, lk 2.

⁸⁵ I. Trees, Tõendid sajandipikkusest abist ja koostööst – Edasi, 14.12.1950, lk 2.

⁸⁶ A. Gronski ja O. Riss, Märkmeid Eesti-Vene ajaloolistest sidemetest – Sirp ja Vasar, 06.01.1951, lk 7

⁸⁷ Autorita. Eesti ja vene rahva iidne sõprus – Nõukogude sõdur, 21.03.1953, lk 2.

⁸⁸ O. Saadre, Eesti-vene rahva sajandipikkusest sõprusest – Säde, 23.12.1953, lk 9.

⁸⁹ J. Selirand, Eesti-vene rahva ajaloolistest suhetest krooniku sõnadega – Noorte Hääl, 28.12.1956, lk 2.

⁹⁰ V. Vissor, Vene ja eesti rahva ühine võitlus Saksa ja Skandinaavia feodaalsete rööv vallutajate vastu XIII sajandil – Tee Kommunismile, 25.07.1953, lk 3.

⁹¹ R. Viidalepp, Kalevipoeg – eesti-vene rahva iidse sõpruse kehastaja – Nõukogude õpetaja, 31.08.1951, lk 2–3.

⁹² A. Gronski, Leninlik-stalinliku rahvaste sõpruse võimas jõud – Õhtuleht, 03.02.1950, lk 2.

⁹³ A. Martinson. Tartu Riikliku Ülikooli tõelisest ajaloost – Noorte Hääl, 9.06.1951, lk 2; ⁹³ O. Saadre, Eesti-vene rahva sajandipikkusest sõprusest – Säde, 23.12.1953, lk 9.

küsimusel, vaid teatas, et „ajaloo faktid räägivad hoopis teist keelt“⁹⁴, sest juba „muistse Vene riigi“ ajal kujunenud „poliitiline ühendus“ soodustas eestlaste võitlust „orjastajate“ vastu, mille „eredaim näide“ oli venelaste „suur abi“ Tartu linnuse kaitsel.⁹⁵

Kuidas Vassar ise nende sündmuste algteksti moonutas, selgub ühest olulisest kroonika lausest, mille kõik 1950. aastate autorid justkui unustavad: „Ja see kuningas tuli oma meestega Tartusse ja linnuse omad võtsid ta rõõmuga vastu, et saada tugevamaks sakslaste vastu, ja andsid talle andameid ümberkaudsetest provintsidest; ja kes iganes andameid ei tasunud, nende vastu suunas ta sõjaväe ja laastas kõik talle vastuhakkajad maad Vaigast kuni Virumaani, Virumaalt kuni Järvamaani ja Sakalani ja tegi kristlastele kõike kurja, mis suutis,“⁹⁶ kirjutas Läti Henrik. Vassar vahendas seda nii: „Eestlased võtsid Vjatškot, nagu kroonikas kirjutatakse, „rõõmuga vastu, et muutuda tugevamaks teutoonlaste vastu, ja andsid talle maksu ümberkaudsetest maadest“. Nendeks kroonikas mainitud maadeks olid Ugandi kõrval veel Valga, Viru, Järva ja Sakala.”⁹⁷ Vassari väide ei olnud uudne – hilisem Tarvastu kooli direktor Voldemar Vissor (1921–2001) oli juba aasta varem tituleerinud samad paigad lihtsalt aladeks, mille üle Vjatško lihtsalt „valitses“.⁹⁸

Sama julgelt rebis üksnes oma narratiivi toetuseks kroonikast sobilikke lauseid ajaloolane Jüri Selirand (1928–2017). Kroonikas on kirjas, et Vjatško keeldus linnusest lahkumast, sest „novgorodlased ja venelaste kuningad olid annetanud talle selle linnuse koos juurdekuuluvate maadega donatsioonina ja lubanud päästa sakslaste kallaletungist“⁹⁹ ja „oodates novgorodlastelt päästmist“ teatas Vjatško „/.../ et ta mingil juhul linnust maha ei jäta“.¹⁰⁰ Selirand tsiteeris aga kroonikat nii: „ei tahtnud vürst lahkuda neist“ ja „kuid vürst keeldus kindlalt linnusest lahkumast“.¹⁰¹

Kindlasti ei ole kroonikas mitte ühtegi otsest tsitaati Vjatškolt, mille mõtles talle oma artiklis välja Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi teaduslik töötaja Osvald Saadre (1904–1975). Lastele mõeldud artiklis kirjutas hilisem tunnustatud arheoloog, et Vjatško lükkas piiskopi ettepaneku tagasi, teatades, et: „ta mingil tingimusel ei jäta eestlasi üksi“.¹⁰²

⁹⁴ A. Vassar. Eesti maad muistse vene riigi koosseisus – Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised, III kd, 1954, lk 188–189.

⁹⁵ A. Vassar: Eesti hõimud muistse Vene riigi koosseisus – Õhtuleht, 19.05.1954, lk 2.

⁹⁶ HLK, lk 163, XXVII. 5.

⁹⁷ A. Vassar. Eesti maad muistse vene riigi koosseisus – Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised, III kd, 1954, lk 189.

⁹⁸ V. Vissor, Vene ja eesti rahva ühine võitlus Saksa ja Skandinaavia feodaalsete röövullutajate vastu XIII sajandil – Tee Kommunismile, 25.07.1953, lk 3.

⁹⁹ HLK XXVIII, 3.

¹⁰⁰ HLK XXVIII, 5.

¹⁰¹ J. Selirand, Eesti-vene rahva ajaloolistest suhetest krooniku sõnadega – Noorte Hääl, 28.12.1956, lk 2.

¹⁰² O. Saadre, O., Eesti ja vene rahva sajandite pikkusest sõprusest – Säde, 23.12.1953, lk 2.

Veelgi kaugemale läks algallika tõlgendamisel Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna aspirant Juhan Kahk (1928–1998), kelle järgi olla Vjatško öelnud, et „ei ole meie kommete kohane päästa meie elu meie liitlaste hinnaga. Ka ei ole venelased kunagi reetnud sõpruse seadusi.“ Kust hilisem tunnustatud ajaloolane sellise tsitaadi leidis, ta artiklis ei avaldanud.¹⁰³ Samuti ei ole kroonikas ridagi selle kohta, et „pärast sakslaste võitu riputati Vjatško laip kõige kõrgema puuoksa külge“, nagu kirjutab oma „suure sõpruse“ artiklis Tartu ülikooli õppejõud ja ajalooteaduste kandidaat Karl Laigna (1918–1994).¹⁰⁴

Orkestreeritud tegevusele viitavad ka peaaegu sõna-sõnalt sama tekst artiklites. Näiteks, kui 1950. aastal toimus Eesti Rahva Muuseumis näitus Eesti-Vene rahva sõprussuhetest, ilmus kahes erinevas ajalehes kahelt erinevalt autorilt samaaegselt samateemaline põhjalik ülevaade, mille puhul mõlemad kirjutavad, kuidas „kujukalt demonstreerib seda iidset relvavendlust” Olav Männi näitusele pandud skulptuur, kus „võitlustes kogenud” vürst „annab linnuse vallil nõu oma noorele liitlasele“.¹⁰⁵

Männi skulptuurile mitte lihtsalt ei viidata, vaid hiljem sai selle fotost või reprotst ka peamine kujundus kahe rahva sõprusest kõnelevate artiklite juures.¹⁰⁶ Seejuures ei ole neist ühegi juures selgitust, et Meelis on väljamõeldud tegelane kirjanik Kippeli noorsoojutustusest.

Ajalooõpikud ja üldkäsitlused

Männi skulptuurist sai ilma mingi selgitava tekstita põlvkondi ületav ja siduv illustratsioon ka okupeeritud Eesti ametlikes ajalooõpikutes ja teatmeteostes, kaantel ja sisus. Uurimaks, kuidas pani nõukogude propaganda neis teostes teadlikult elama kangelasloo eestlaste ja venelaste liidust Tartu kaitsel ja vürst Vjatškost, on oluline selgitada, kuidas käsitleti sama episoodi Eesti laste ja noorte jaoks enne nõukogude okupatsiooni algust.

Kokkuvõttes saab öelda, et hoolimata väga põhjalikust lahingukäigu kirjeldustest Läti Henriku kroonikas¹⁰⁷, ei rõhutata Tartu lahingut 1918.–1940. aastal ilmunud õpikutes ja üldkäsitlustes erilise või olulisemana teistest Muistse vabadusvõitluse lahingutest. Mitmetes

¹⁰³ J. Kahk, Õlg-õla kõrval. Sellest ei jutusta sinu õpiku leheküljed – Säde, 17.09.1952, lk 2.

¹⁰⁴ K. Laigna. Tartu osa Eesti-Vene suhetes XVI sajandi keskpaigani – Edasi, 30.07.1955, lk 2.

¹⁰⁵ K. Vahtra, Konkreetseid materjale eesti ja vene rahva ajaloolisest sõprusest – Nõukogude Õpetaja, 1.12.1950, lk 2; I. Trees, Tõendid sajandipikkusest abist ja koostööst – Edasi, 14.12.1950, lk 2; J. Kahk, Õlg-õla kõrval. Sellest ei jutusta sinu õpiku leheküljed – Säde, 17.09.1952, lk 2.

¹⁰⁶ Autorita. Eesti ja vene rahva iidne sõprus – Nõukogude sõdur, 21.03.1953, lk 2; Autorita. Suur sõprus – Nõukogude sõdur, 25.10.1955, lk 2.

¹⁰⁷ HLK, lk 163-168, XXVII. 5; XXVII. 1, 3, 5, 6.

neist ei peeta vürst Vjatškot üldse mainimisväärseks.¹⁰⁸ Ehkki võit Vabadussõjas võinuks anda põhjust teatavaks üleolekuks, kasutavad eestlastest autorid ajaloosündmustes osalenud venelasi kirjeldades neutraalset, algallikaga võrreldes isegi üllatavalt tagasihoidlikku sõnastust. Mainitakse, et appi kutsutud venelased rüüstasid Eestis maid¹⁰⁹ ja talusid¹¹⁰. „Suguharusid“, kes Vjatškole maksu ei maksnud, „karistati mõõgatera ja tulega.“¹¹¹ Vaid mõningates tekstides on rõhutatud, et Vjatško kaitses Tartut „omakasu püüdel“, et „vene mõju eestlaste keskel laiali laotada“¹¹² ja Tartus võitlemisel oli venelaste eesmärk „eestlasi oma võimu alla saada.“¹¹³

1935. aastal jõudis lugejateni kaasaja kaalukaim teaduspõhine tekst 13. sajandi Eesti alal toimunu kohta – „Eesti ajalugu, I köide“, mis esitas Tartu lahingu ja Vjatško kohta seni kõige põhjalikuma ülevaate. Vürsti kohta on märgitud, et eestlased võtsid ta küll liitlasena meeeldi vastu, kuid Vjatško püüdis „maksustada ümbruskonda laias ulatuses, tarvitades ohtralt vägivalda kõikjal, kus aga veidigi tõrguti talle maksusid andmast. Tema maksu- ja rüüsteretked ulatusid kaugele Vaigasse, Virru, Järva ja Sakalassegi.“¹¹⁴ Siinkohal on Eesti teadlane täpselt ümber jutustanud kroonika teksti, millega vaid loetud aastad hiljem, kui algab okupatsioon, ei suutnud enam hakkama saada ei Kippel ega uue võimu teenistusse asunud Eesti ajaloolased, kes kirjutasid ajalehtedesse artikleid ning koostasid õpikuid ja teatmeteoseid.

Nõukogude okupatsiooni aegsete ajalooõpikute ja üldkäsitluste puhul võib täheldada sarnast mustrit, mis hakkas Tartu episoodi ja vürst Vjatško käsitlemise puhul silma ka ENSV ajakirjanduses ilmunud artiklites. 1940. aastatel, mil parteile sobilikust Eesti ajaloost kirjutades kasutati valdavalt Nõukogude Venemaa autorite tõlkeid,¹¹⁵ näib nagu õiget tonaalsust alles otsiti. 1950. aastatel, mil tekste löid Eesti oma teadlased, tundub, et siht, kuidas Tartust ja Vjatškost „õigesti“ kirjutada, sai selgemaks.

Edasiste käsitluste sissejuhatuseks on oluline alustada Nõukogude Liidu Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudis töötanud Läti ajaloolase Jānis Zutise (1893–1962) 1940. aastal ilmunud artiklist, kus ta lahkab põhjalikult Eesti-Vene suhteid 9.-14. sajandini. Tartu ehk tegelikult Jurjevi kaitsmist mainib nõukogude autor vaid ühe lausega, Vjatškot mainimata:

¹⁰⁸ M.J. Eisen, *Kodumaa ajalugu*. Tartu: Postimees, 1919, lk 21; L. Jürgens, *Üleüldine ja kodumaa ajalugu*. 3 ja 4 aastase õpekestwusega rahwakoolidele. Tallinn: G. Pihlakas, 1918, lk 66; N. Kann. *Üldine ajalugu VII Kesk- ja uusaeg*. Tallinn. Kirjastus Raamatu sõber, 1930, lk 135; Eesti ajalugu: algkoolidele. Kirjastus Loodus, Tartu: 1928, lk 63-64.

¹⁰⁹ H. Prants. *Eesti wanem ajalugu*. Tallinn: Eestimaa kooliõpetajate wastastikkuse abistamise seltsi raamatukaupluse kirjastus, 1920, lk 76.

¹¹⁰ M. Kampmann. *Eesti ajalugu*. Tallinn: Gustaw Pihlaka kirjastus, 1921, lk 49.

¹¹¹ V. Reiman. *Eesti ajalugu*. Tallinn: Kirjastus Varrak, 1920, lk 23–24.

¹¹² M. Kampmann, *Eesti ajalugu*. Tallinn: Gustaw Pihlaka kirjastus, 1921, lk 49.

¹¹³ E. Asson. *Üldine ajalugu, I jagu*. Keskaeg. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1922, lk 137.

¹¹⁴ H. Kruus. *Eesti ajalugu, I. Esiajalugu ja muistne vabadusvõitlus*. Tartu: Eesti kirjanduse selts, 1935, lk 355.

¹¹⁵ A. Viires. *Eesti ajalugu stalinlikus haardes – Tuna*, 2003, nr 1, lk 43–44.

„Pärast ebaõnnestunud katset Tallinna vallutada kindlustasid venelased ja eestlased Tartut, millest sai liitlaste viimane tugipunkt Liivimaal. Tartu langemine 1224. aastal oli lõpp vene-eesti liidule, mis oli kestnud 10 aastat (1215-1224).“¹¹⁶

Vjatško on teisejärguline tegelane veel ka 1946. aastal eesti keeles avaldatud NSV Liidu ajaloo õpikus, kus mainitakse lühidalt, et 1224. aasta lahing toimus vene linnas Jurjevsi ja selle „iseseisvuse“ eest võitles kangelaslikult Polotski väikevürst Vjatško. Eestlaseid isegi ei mainita.¹¹⁷ Kuus aastat hiljem ilmunud õpikus on eestlased ajaloost n-ö üles leitud, ent Eesti ala 13. sajandi alguse tähtsündmused võetakse kokku lühidalt: eestlastel ei olnud kindluseid, sakslastel oli neid raske alistada, nad tegid Saaremaalt kallaletunge ristsõdijate laevadele¹¹⁸ ja Tartus Vjatškot rõõmuga tervitanud eestlased „andsid talle andameid.“¹¹⁹

Hilisemaid tekste arvestades on üllatavalt neutraalse sõnastusega 1946. aastal ilmunud Eesti-Vene ajalooliste suhete üks esikteos, Leningradi ajaloolase Igor Šaškolski brošüür „Vene rava ajaloolised sidemed Baltimaade rahvastega“. Autor avas Tartu ja Vjatško lugu juba varasemast tuttava rakursi alt, tsiteerides vaid ideoloogiale olulisi osi kroonikast. Tekst on kokkuvõtlikult lühike ega moonuta kroonikas esitatud kirjeldust sündmustikust.¹²⁰

Samavõrd tagasihoidlik oli 1946. aastal sõnade valikul ka Gustav Naan (1919–1994), kes äsja NLKP Keskkomitee Kõrgema Parteikooli lõpetanuna leidis põhjalikus Eesti ajaloo ülevaateartiklis Vjatškole ruumi vaid paaril real, vürsti kangelaslikkust eriliselt rõhutamata.¹²¹ 1950. aastatel toon, maht ja ajaloolistele sündmustele antud värving muutusid. Eesti oma ajaloolastelt ilmus siis vähemalt kolm põhjanevat teatmeteost, mis kasutasid kaanel või sisu illustratsioonina fotot Männi skulptuuri Vjatškost ja Meelisest. Kahe puhul on eesti-vene muistsest liidus kõnelevate tekstide autor siin juba tähelepanu pälvinud ajaloolane Artur Vassar, kolmandas on Vassar raamatu koostaja. Kaks esimest – „Eesti NSV ajalugu I“¹²² ja „Eesti NSV

¹¹⁶ Я. Зутис, Русско-эстонские отношения в IX-XIV вв. Историк-Марксист. 1940. Кн. 4-5 (80-81), lk 39-56, siin lk 52.

¹¹⁷ NSV Liidu ajalugu I osa. Tallinn: Pedagoogiline kirjandus, koostaja A. M. Pankratova, 1946, lk 115.

¹¹⁸ NSV Liidu ajalugu, I köide alates vanimast ajast kuni XVIII sajandi lõpuni. Tallinn: Eesti riiklik kirjastus, koostaja B. D. Grekov, 1951, lk 136 ja 138.

¹¹⁹ Samas, lk 141.

¹²⁰ I. Šaškolski, Vene rahva ajaloolised sidemed Baltimaade rahvastega. Poliitiline kirjastus, Tallinn, 1946, lk 39-41.

¹²¹ G. Naan, Eesti kodanliku natsionalismi arenemisteest, Eesti Bolševik, 1945, 23/24, detsember, lk 18.

¹²² A. Vassar. Vene ja Baltimaade rahvaste võitlus saksa ja skandinaavia feodaalsete röövullutajate vastu XIII saandi esimesel poolel. Eesti NSV ajalugu I köide, kõige vanemast ajast XIX sajandi 50-ndate aastateni. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1955, toimetanud A. Vassar, lk 115–163, siin 146–150.

ajalugu¹²³, on sisult sarnased Vassara 1954. aasta artiklitele¹²⁴. Kolmandas – „Eesti NSV ajaloo lugemikus“¹²⁵, toimus aga Läti Henriku tekstide vahendamisel oluline muutus, kus autor käsitleb esmakordselt üht vaidlusalust tsitaati ligilähedaselt algallikale.

Nagu eelnevalt selgitatud, vahendas Vassar oma tekstides Henriku kirjeldust poolikult, väites, et vürst võeti Tartus rõõmuga vastu ja talle anti maksu ümberkaudsetest maadest, s.o Ugandist, Vaigast, Virust, Järvast ning Sakalast.¹²⁶ „Eesti NSV ajaloo lugemikus“, kus Vassar on teose koostaja¹²⁷, trükiti kroonikast ära aga üsna täpne tsitaat: „Ja see kuningas ilmus oma meestega Tartusse ja linnuslased võtsid ta rõõmuga vastu, et saada tugevamaks võitluses sakslaste vastu ja loovutasid talle andami ümberasuvatest maakondadest. Ja kõigi nende vastu, kes ei maksnud andamit, saatis ta sõjaväe ja rüüstas kõik temale mittekuuluvad maad Vaigast kuni Virumaani, Virumaast kuni Järvamaani ja Sakalani, tehes kristlastele igasugust kurja, mis ta aga suutis.“¹²⁸ Väärrib rõhutamist, et sedavõrd täpne allikatsitaat on okupatsiooniaegsete õpikute ja üldkäsitluste kontekstis erakordne. Millest selline kroonika õige tsiteerimine tingitud oli, mida enne ega pärast ajaloolased teha ei suutnud või ei tahtnud, vajab eraldi uurimist. Igal juhul näitas see esimest ja kahjuks ka viimast korda, vürst Vjatškot eestlaste suhtes vähemalt osaliselt sellises valguses, nagu Läti Henrik selle sündmustiku kaasaegsena kirja pani.

Selline ootamatu leid on eriti märkimisväärne olukorras, kus vaid aasta hiljem – 1961, ilmus esmakordselt Hillar Palametsa (1927–2022) kirjutatud „Jutustusi kodumaa ajaloost“ – ENSV aegsetest õpikutest ja teatmeteostest Eesti inimestele kindlasti üks tuntumaid. See IV klassi lastele mõeldud õpik-lugemik püsis ENSV kooliprogrammis ligi kolm aastakümnet ning neist enamuse kaanel juhtis laste teadmisi Eesti-Vene suhete ajaloolisest tähtsusest ikka ja jälle kujutis Olav Männi skulptuurist Meelisest ja Vjatškost.¹²⁹

Palamets pühendas Tartu episoodile õpikus omaette peatüki, mis on sama mahukas kui kogu ülevaade muistsete eestlaste võitlusest vallutajate vastu 13. sajandi hakul. Õpik kordab

¹²³ A. Vassar. Eesti rahva ja naaberrahvaste võitlus Saksa, Taani ja Rootsi feodaal-katoliikliku agressiooni vastu XIII sajandi esimesel poolel. Eesti NSV ajalugu, kõige vanemast ajast tänapäevani. Toimetaja G. Naan. Eesti Riiklik kirjastus, Tallinn 1957, lk 33–56, siin 47–49.

¹²⁴ A. Vassar. Eesti maad muistse vene riigi koosseisus. Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised, III kd, 1954, lk 188; lühem versioon pealkirjaga Eesti hõimud muistse Vene riigi koosseisus, Õhtuleht, 19.05.1954, lk 2.

¹²⁵ Võitlus Saksa-Skandinaavia vallutajate vastu. Eesti NSV Lugemik, I köide. Eesti NSV Teaduste akadeemia ajalooinstituut. Koostajad J. Kahk ja A. Vassar. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1960, lk 21–58, siin 42–43.

¹²⁶ A. Vassar, Eesti NSV ajalugu I köide, 1955, lk 148; A. Vassar, Eesti NSV ajalugu, kõige vanemast ajast tänapäevani, 1957, lk 48.

¹²⁷ Võitlus Saksa-Skandinaavia vallutajate vastu. Eesti NSV Lugemik, I köide. Eesti NSV Teaduste akadeemia ajalooinstituut. Koostajad J. Kahk ja A. Vassar. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1960, lk 6.

¹²⁸ Võitlus Saksa-Skandinaavia vallutajate vastu. Eesti NSV Lugemik, I köide. Eesti NSV Teaduste akadeemia ajalooinstituut. Koostajad J. Kahk ja A. Vassar. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1960, lk 42; Siin kasutatud tsitaat erineb kroonika 2005. aasta verisooni sõnastusest. Täpne tsitaat: HLK XXVII, 5.

¹²⁹ Eesti suuremate raamatukogude e-kataloogi ESTER otsingu tulemus fraasidega „Jutustusi kodumaa ajaloost“ ja „Palamets“ (kasutatud 12.05.2025).

juba tuttavat positiivset kuvandit Vjatškost ning vahendab põhjalikult kroonika teksti lahingust. Vähemalt ühes kohas aga Palamets moonutab Läti Henriku kirjapandut. Kohas, kus ta kirjutab Vjatškole tehtud ettepanekust eestlased maha jätta, väidab teadlane, et „vürst Vjatško lükkas ettepaneku põlgusega tagasi ning tõotas jääda eestlastega nii elus kui ka surmas.“¹³⁰ Sellist lubadust, isegi mitte ligilähedast, kroonikas kirjeldatud ei ole.

¹³⁰ Palamets, H. Jutustusi kodumaa ajaloost. Kirjastus Valgus, 1969, lk 47-49.

Metoodika – orkestreeritud või mitte?

1940. aasta esimesel jõulupühal ilmus Noorte Hääle esilehel artikkel, mis teatas Eesti NSV elanikele, et jõule ei ole tegelikult olemas, sest „teadlased on juba ammu kindlaks teinud, et Kristust kunagi olemas pole olnud“.¹³¹ Lehe teisel küljel vahendati uudiseid Tartust, kus õpetajate seminaris räägiti võimaluses kujutada nüüd ajalugu „tõeliselt õieti“. Rõhutati vajadust näidata Muistset vabadusvõitlust klassivõitlusena ja esile tõsta vaid olulisimaid piiramisi, teiste seas mainitakse Tartu 1224. aasta episoodi. Hilisemate käsitluste valguses on tähelepanuväärne viimane lõik artiklist, kust selgub, et seminaris kritiseeriti selleks ajaks Eestis kasutusele võetud A. Pankratova ajalooõpikut, mis pidi Tartu kaitsmist „puhtvenelaste heitluseks sakslaste vastu“. Seminari eestvedaja vabandas seda eksitusena, mis võis tulla sellest, et Tartul ja Ugandimaal olid naabritest venelastega siiski „lähemaid sidemeid“.¹³²

Nii see leid, kui ka varem siin töös kirjeldatud näited 1940. aastate artiklitest ja teatmeteostest annavad kinnitust, et vürst Vjatsško ja Tartu episoodi rakendamine nõukogude propaganda vankri ette ei olnud okupatsiooni esimestest aastatest üldiselt juhitud.

Esimese märgi orkestreeritud tegevusestannab 1946. aasta õppekava keskkoolile, kus antakse õpetajatele juhiseid, kuidas täita „partei ja valitsuse otsuseid ajaloo elava ja huvitava õpetamise kohta“ ning kasvatada „nõukogude patriotismi“.¹³³ Eesti ajaloo puhul said koolid suunise siduda see NSVL ajalooaga, „rahvaste vennaliku sõpruse kasvatamise ideega“ ja esile tõsta „suure vene rahva kaasabi ja toetust“ Muistse vabadusvõitluse päevil, millest ainsa näitena märgitakse ära „vürst Vjatsško Tartu linnuse kaitsmisel“.¹³⁴

1959. aastal andis Eesti NSV haridusministeerium välja metoodilise juhendi ajaloo õpetamise kohta, kus loeti õpetajatele sõnad peale, et „internatsionalistliku kasvatuse tagamiseks ja eesti-vene suhete rõhutamiseks“ ajalootunnis on oluline esile tuua kindlaid teemasid, millest ühena nimetati „vene vürst Vjatsško osa Tartu kaitsmisel“.¹³⁵ Juhendi koostaja, vanemõpetaja T. Tint, jagas kolleegidele täpseid juhtnööre, milliseid lõike Läti Henriku kroonikast õpilastele Tartu langemise kohta ette lugeda ja märkis, kuidas emotsionaalsemalt

¹³¹ Autorita. Kahesugused pühad – Noorte Hääle, 25.12.1940, lk 1.

¹³² Autorita. Ümberhindamisi Eesti ajaloo alal. Muistsed võitlused uues valguses – Noorte Hääle, 25.12.1940, lk 2.

¹³³ Autorita. Keskkooli õppekavad. Ajalugu – Eesti haridusministeerium, Pedagoogiline kirjandus, Tallinn, 1946, lk 3.

¹³⁴ Samas, lk 18–19.

¹³⁵ R. Keer. Nõukogude Liidu rahvaste sõpruse ja proletaarse internatsionalismi kasvatamisest õpilastes – Kommunismi Koit, 06.09.1959, lk 2.

annab sündmust edasi Kippeli „Meelise“ viimane peatükk. „Võimaluse korral võib seda näitlikustada reproduktsiooniga O. Männi skulptuur Vürst Vjatško koos eesti vanemaga Tartu kaitsmisel,“ kirjutas Tint.¹³⁶ Näib, et juhtnööridest ei olnud kuigi palju kasu – vaid kolm aastat hiljem kaebas üks õpetaja lausa ajalehes, kuidas tundides puudub „igasugune näitlikkus ja emotsionaalsus“, ning tuubiti pähe „fakte ja nimesid, ilma et Lembitu, Vjatško või Meelis oleks laste kujutluses elama hakanud.“¹³⁷

Vältimaks olukordi, et ajalugu ei tekitaks õpetajates ja õpilastest segadust, ilmus 1961. aastal Hillar Palametsa sulest esimene uuest metoodikast ja õppeprogrammist lähtuv, spetsiifiliselt 4. klassidele mõeldud õpik „Jutustusi kodumaa ajaloost“. Toona küll vaid katseõpikuna välja antud teos jäigi kooliprogrammi püsima kuni NSVL lagunemiseni.

1966. aastast leiab viite, kus ENSV Haridusministeeriumi ajalookomisjon käivitas eesotsas Palametsaga projekti, et kaardistada ajaloo „raudvara“, s.o olulisimad sündmused, daatumid, persoonid ja faktid, mille abil saaksid õpetajad laste tähelepanu koondada olulisimale.¹³⁸ Selle järgi pidid Eesti lapsed perioodist 1208–1227, mida nimetati Muistse vabadusvõitluse asemel „võitluseks Saksa ja Skandinaavia feodaalsete vallutajatega“, nimeliselt teadma nelja kaasaegset isikut: piiskop Albertit, Kaupot, Lembitut ja Vjatškot.¹³⁹

„Meelise“ põhjal loodud propaganda mõju tänapäeval

1987. aastal ilmus toonase Eesti Põllumajanduse Akadeemia häälekandjas loetelu Tartu ajaloo tähtsündmustest, mida uued tudengid linna kohta teadma peaksid. Teise punktina on seal ära märgitud Tartu vallutamine 1224. aastal ning sulgudes lisaks: „Linnust kaitsesid eestlaste ja vene väed Meelise ja vürst Vjatško juhtimisel.“¹⁴⁰ See, et Meelist peetakse ajalooliseks isikuks, ei ole uudiseks ka 37 aastat hiljem. 2024. aasta sügisel 8.–12. klassi õpilaste seas läbi viidud küsitlusest selgus, et 366 vastajast olid selles veendunud lausa pooled (48,9%).¹⁴¹

¹³⁶ T. Tint, Eesti NSV ajaloo õpetamisest IX klassis, Ed. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi Teaduslikud Toimetised. II väljaanne, Tallinn 1959, lk 19.

¹³⁷ J. Taliste, Meie aja tegelikkuse faktid kasvatavad – Nõukogude Õpetaja, 17.03.1962, lk 4.

¹³⁸ H. Palamets, Eesti NSV ajaloo raudvarast – Nõukogude kool, 1968, nr 11, lk 824.

¹³⁹ Samas, lk 826.

¹⁴⁰ Autorita. Teadmiseks – Põllumajanduse Akadeemia häälekandja, 1.10.1987, lk 2.

¹⁴¹ Eesti Kultuuriministeeriumi rahastatud teadusprojekti KUM-TA8 „Kohaliku ja võõra integratsioon Eesti kultuuripärandis: eliidikultuuri kujunemise alused 13.–14. sajandil“ (vastutav täitja: Anti Selart) raames Eesti üldhariduskoolide 8. 10. ja 12. klassides 14.10.2024–30.10.2024 läbi viidud uuring. Tulemusi tutvustati 02.11.2024 avalikul konverentsil „Eesti keskaeg – kas ainult orjaaeg? Uued teadmised ja vanad stereotüübid“.

Need on vaid üksikud tõendid, mis lubavad väita, et Kippeli ilukirjanduslik versioon ja selle rakendamine aastakümnete jooksul läbi kunsti, kultuuri ja hariduse, on hägustanud inimeste taju sellest, mis juhtus 800 aastat tagasi Tartus tegelikult ja mis on väljamõeldis.

Kuidas on „Meelise“ põhjal ligi poole sajandi jooksul loodud propagandateosed tegelikult terveid põlvkondi mõjutanud, võib vaid oletada, sest teaduslikult ei ole seda seni uuritud. Tänapäev ei ole loodud ka selgitavaid materjale, mis aitaksid 5. või 6. klassi lastel mõista „Meelise“ viimase peatüki ümber loodud mõjutusfooni, kui nad veel 2025. aastal peavad kooli kirjandustunnis lausa kohustuslikus korras just seda teost lugema.

Kui õpilane peaks pärast „Meelise“ lugemist kirjutama referaadi vürst Vjatškost, pakub otsingumootori Google abil tehtud otsing tagasihoidlikku valiku eestikeelseid materjale, kuid vähemalt mõned neist hoiatavad lapsi propagandalõksu sattumise eest.¹⁴²

Vene keeles referaadi jaoks infot otsivale lapsele annab Google otsingumootor oluliselt suurema valiku materjale. Soovimata tõsta Wikipedia kui allika väärtust, räägivad selle vabaentsüklopeedia venekeelsed artiklid Vjatškost eesti omadest mitu korda põhjalikuma loo, põhjalike viidetega Läti Henriku kroonikale.¹⁴³

Veelgi rikkalikuma ülevaate Vjatškost saab õpilane venekeelses internetist avaldatud tekstidest, kus ei hoita tagasi ka Vjatško käsitlemise sidumist nüüdisaja poliitikaga. Näiteks seisab Venemaa ühe suurima ajalehe Pravda veebilehel tänapäevani artikkel, mis on kirjutatud aasta pärast nn. pronksiööd Eestis, kui 2007. aasta aprillis eemaldati Tallinnast Tõnismäelt punamonument, mida Venemaa riiklik propaganda kasutas vastupanu õhutamiseks Eesti riigi vastu. Artikkel pealkirjaga „Eestlased kuulutasid sõja oma muistsele päästjale“ väidab, et Tartus asuv Vjatško ja Meelise skulptuur valiti monumendisõja järgmiseks ohvriks, kui seda 2008. aastal „rüvetati“. „Vjatškol saeti mõök ära, mille ta sümboliseeris suunas läände, kust tulid ristisõdijad. Arvatavasti selleks, et mitte ärritada neid samu sakslasi.“¹⁴⁴ Ehkki vandaalid tõesti lõikasid ära tüki Vjatško mõõgatupest, on see kujul selja taga ja suunatud maha.¹⁴⁵ „Rüvetamise“ asemel lubas Tartu linn selle Eesti maksumaksja raha eest hoopis korda teha.¹⁴⁶

¹⁴² A. Selart, Tartu tulemine. Kes oli Toomelinnuse piiramisel 800 aastat tagasi tapetud vürst Vjatško? – Tartu Postimees, 6.10.2024; Autorita, Fiktsioon ja tegelikkus – Meelis ja Vjatško – Tartu raamatupoe Vaimuvara koduleht, Kättesaadav: <https://vaimuvara.ee/fiktsioon-ja-tegelikkus-meelis-ja-vjatsko/> (külastatud 29.04.2025).

¹⁴³ Venekeelne Wikipedia, otsingusõnaga „Вячко“, <https://ru.wikipedia.org/wiki/Вячко>. (külastatud 15.05.2025).

¹⁴⁴ С. Балмасов, Эстонцы объявили войну своему древнерусскому спасителю – Pravda.ru, 10.11.2008 <https://www.pravda.ru/world/290950-vyachko/> (külastatud 15.05.2025).

¹⁴⁵ Foto Wanderlog reisiplaneerijast: <https://wanderlog.com/place/details/13525190/vjatsko-ja-meelis-tartu-kaitset> (külastatud 15.05.2025).

¹⁴⁶ V. Kalmre. Vjatško läheb remonti. Tartu Postimees. 5.05.2009. <https://tartu.postimees.ee/115412/vjatsko-laheb-remonti> (külastatud 15.05.2025).

Pravda artikkel kasutab vandalismiakti näitena, kuidas „vürst Vjatškot saab pidada rahvuskangelaseks mitte ainult Venemaal ja Valgevenes, vaid ka Lätis ja Eestis“, kuid „vürsti vaprus on eestlaste poolt teadlikult maha vaikitud“, et „maha vaikida venelaste rolli Baltikumi iseseisvuse kaitsmisel“.¹⁴⁷

Sama narratiivi saetud mõõgajupist kui näitest „kangelase“ rüvetamisest ja hülgamisest leiab veel teistestki tekstidest. Näiteks toob otsing „князь Вячко“ ühena esimestest esile 2014. aasta artikli netiportaalist Baltiiski Mir – „Vene vürst Vjatško – Baltikumi kangelane“.¹⁴⁸ Selle autor kuulus Venemaa kaasmaalaste koordinatsiooninõukogusse Eestis, mis oli kaitsepolitsei tiheda tähelepanu all, sest tegeles 30 aastat siin Kremli poliitika toetamisega ja käis enamasti koos Vene saatkonnas Tallinnas.¹⁴⁹ Muuhulgas on artiklis laused, mis tõestavad, kuidas Kippeli ilukirjanduslikku versiooni Tartu sündmustest veel tänapäeval Venemaa propaganda huvides ära kasutatakse: „Eesti vanem Meelis anus tšuudide [eestlaste] nimel, et ta [Vjatško] jääks nende valitsejaks ja kaitseks teda ristsõdijate eest. Vjatško ei piirdunud ainult Jurjeviga ja püüdis vabastada kõik tšuudide ja latgalite maad. /.../ Piiskop Albert soovitas venelastel end päästa „nägu päästes“, lahkudes kindlusest au, relvade ja varaga. Vjatško aga ei jätnud maha eestlasi, kellest said tema Vene malevale „verevennad“.“¹⁵⁰ Oluline on märkida, et sama artikli on aastaid hiljem avaldanud veel teisedki Venemaa portaalid.¹⁵¹

Samasse propagandalõksu on langenud ka Eesti venekeelsed netileheküljed. Näiteks Eesti Meediaettevõtete Liitu veel viis aastat tagasi kuulunud Tartu uudiste portaal Tribuna.ee¹⁵² mis väitis, et „vene-eesti ajaloolist kangelastegu“ ja „eesti-vene sõprust“ kujutaval skulptuuril saeti maha Vjatškol „käes olev mõök“, kuigi juures on foto skulptuurist, kus vene vürstil on ette sirutatud sõrm. Vaid viis aastat vana artikkel väidab, et skulptuur on „armetus seisus“ ning „linnavõim ei kavatse kuju taastada“. Lisaks tuttav väljamõeldis: „1223. aastal veenis Eesti vanem Meelis Vjatškot jääma Jurjevisse (Tartusse) valitsejaks ja kaitsma rahvast ristsõdijate

¹⁴⁷ С. Балмасов, Эстонцы объявили войну своему древнерусскому спасителю, Pravda.ru, 10.11.2008.

¹⁴⁸ Ш. Гаджиева–Апурина, Русский князь Вячко - герой Прибалтики, Балтийский Мир, №1 2014. <https://ozersk74.press/index.php?newsid=5344> (külastatud 14.04.2025).

¹⁴⁹ M. Ots. Vene kaasmaalaste ühendus võis laiali minna kartuse tõttu kohtu alla sattuda. ERR Uudised, 19.04.2023. <https://www.err.ee/1608952309/vene-kaasmaalaste-uhendus-vois-laiali-minna-kartuse-tottu-kohtu-alla-sattuda> (külastatud 19.03.2024).

¹⁵⁰ Ш. Гаджиева–Апурина, Русский князь Вячко - герой Прибалтики, Балтийский Мир, №1 2014.

¹⁵¹ Ш. Гаджиева–Апурина, Как князь Вячко из Кукейноса погиб в борьбе с крестоносцами. Portaal [Дзен.ru](http://Dzen.ru), <https://dzen.ru/a/Xo3ml7RUTw0Wv1wZ>. (külastatud 14.05.2025).

¹⁵² Autorita. Vestnik Tartu ja Tribuna.ee ühinesid meedialiiduga, Tartu Postimees, 29.06.2020. <https://tartu.postimees.ee/7006399/vestnik-tartu-ja-tribuna-ee-uhinesid-meedialiiduga> (külastatud 14.05.2025).

võimalike rünnakute eest.¹⁵³ Täpselt samu valesid jagab portaal, mis kirjade järgi peaks vene keeles jagama soovitusi, kuhu Eestis reisida – TripToEstonia.ee.¹⁵⁴

Venemaa internetist leiab mitmeid just viimastel aastatel avaldatud heroilise alatooniga artikleid, kus lugejad saavad väga põhjalik ülevaade Vjatškost kui kangelasest, keda esitletakse kui ühte viimast vene võimu kandjat Balti riikides. Vjatško surma esitatakse märtrisurmana ja eriliselt rõhutatakse just asjaolule, et ta keeldus alistumisest isegi siis, kui talle pakuti võimalust vabalt linnusest lahkuda. Neis artiklites ei unustata juba tuttavaid sõnumeid, kuidas eestlased teda rõõmuga Tartus tervitasid. Seejuures ei varjata ka neid peatükke Henriku kroonikast, mille nõukogude propaganda sageli unustas ehk kuidas Vjatško eestlaste maid valitses ja neilt makse kogus.¹⁵⁵ Neist ühe artikli juures on tähelepanuväärne viide, et artikkel on kirjutatud Venemaa võimupartei Ühtne Venemaa korraldatud konkursi „Esivanemate pärand – noortele“ raames, mis osutab sellele, et tegu on alles hiljuti loodud patriootliku ajalookäsitlusega, mis on suunatud noorema põlvkonna ajalooteadlikkuse kujundamisele oma rahvuslikust vaatenurgast.¹⁵⁶

¹⁵³ Autorita. Князь Вячко и старейшина Меэлис: что мы знаем о памятнике? Tribuna.ee, <https://tribuna.ee/tribute/meelis/> (külastatud 14.05.2025).

¹⁵⁴ Autorita. Памятник старейшине Меэлису и русскому князю Вячко. Triptoestonia.ee, <https://triptoestonia.ee/tartu/starejshina-meelis-i-knyaz-vyachko/> (külastatud 14.05.2025).

¹⁵⁵ Autorita. Жизнь и смерть князя Вячко (Битва за Прибалтику). А-nevsky.ru, <https://a-nevsky.ru/library/rus-protiv-evropeyskogo-iga-ot-aleksandra-nevskogo-do-ivana-groznogo3.html> Vaadatud: 14.05.2025.

¹⁵⁶ В. Кукоба, Героическая оборона юрьева от немецких крестоносцев в 20-е годы XIII столетия. Сетевое издание Наша история, 2019. https://nashahistory.ru/materials/geroicheskaya-oborona-yureva-ot-nemeckih-krestonoscev-v-20-e-gody-xiii-stoletiya#_ftn8 (külastatud 14.05.2025)

Analüüs

Vaatamata võimupööretele ja haridusreformidele on kohustuslik ja soovituslik kirjandus olnud läbi aastakümnete Eesti haridussüsteemi üks alustala. Kui nõukogude ajal rõhuti õppekavades eesmärgile kasvatada raamatute abil lastest muuhulgas ustavad Nõukogude Liidu kodanikud ja patrioodid,¹⁵⁷ siis tänapäeval on ideoloogiast olulisem avardada lugemise kaudu laste silmaringi, tunde- ja mõttemaailma, et anda neile ettekujutus elust, inimsuhetest, eetilistest ja esteetilistest väärtustest. Lisaks on õppekavas püstitatud ootus, et ilukirjanduse lugemine peab aitama lastel õppida teisi aineid, teiste hulgas ajalugu.¹⁵⁸

Neid ootuseid arvesse võttes on oluline veel kord peatuda faktil, et Kippeli „Meelis“ on Eesti koolides veel 2025. aastal soovituslik või lausa kohustuslik lugemisvara. Ehk otse öeldes – Eesti lapsed kasvatavad tänaseni, veel 34 aastat pärast iseseisvuse taastamist, oma väärtushinnanguid ja armastust Eesti ajaloo vastu jutustuse abil, mille oli teadlikult loodud Eestit okupeerinud nõukogude võimu ideoloogia levitamiseks. Selleks, et muuta pooleks sajandiks alistatud inimeste minevikupilti ning asendada see uuega, mis „paremini vastab kehtestatud poliitilise režiimi huvidele“, nagu kirjutas Teet Veispak.¹⁵⁹

Nagu selle töö raames kogutud materjalid ilmekalt näitavad, tegi nõukogude võim 50 aasta jooksul mitmes suunas jõulisi pingutusi selleks, et Kippeli ilukirjanduslik interpretatsioon muutukski uueks ajalooliseks tõeks. Selleks, et eestlased jääksid uskuma müüti venelastest kui kangelastest, kes juba tuhat aastat tagasi olid meie rahva ainsad liitlased, kes tulid eestlastele alati appi, ja kes, loobudes isiklikest ambitsioonidest, olid valmis eestlaste kõrval võitlema viimase veretilgani eestlaste kodu eest. Nii võib kokku võtta selle versiooni Tartu kaitsmisest 1224. aastal ja selle peategelasest vürst Vjatškost, nagu seda esitasid nõukogude ajakirjandus, ametlikud õpikud ja üldkäsitlused ning hariduspoliitika.

Isegi kui ajaloolased on leidnud, et punavõimu ideoloogilised eesmärgid ei kandnud alati vilja,¹⁶⁰ ei ole vürst Vjatško „eestlaste sõbra“ müüti senini Eestis lahti räägitud ja selle tegelikku eesmärki ühiskonnas teadvustatud. Venekeelse keskkonnast leitud näited, seejuures

¹⁵⁷ M. Vaino, Kirjandusõpe Nõukogude koolis. Keel ja Kirjandus, 2023 nr 1-2, lk 240-254.

¹⁵⁸ Põhikooli ja gümnaasiumi riiklik õppekava lisa 1. Riigi Teataja I 2002, 1. peatükk, Eesti keel põhikoolile, punkt 1.5.

¹⁵⁹ T. Veipak, Ajalooteadusest kui venestuse ideoloogia kandjast (1944–1952). Looming, 1990, nr 9, lk 1260–1268, siin lk 1267.

¹⁶⁰ E. Pilve, Nõukogude noore kasvatamisest paberil ja päriselt. Ideoloogiline ajupesu nõukogude kooli(tunni) 1953-1991 – Tuna 2013, nr 3, lk 82–100; „Aga vene ajal pidi igas õppetunnis siduma õppematerjali poliitikaga.“ Ideoloogiline kasvatus nõukogude koolitunnis hilisstalinistlikus Eesti NSVs – Tuna, 2013, nr 4, lk 54–71; A. Raudsepp, Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeele üldhariduskoolides 1944–1985. Doktoritöö, Tartu Ülikooli ajaloo osakond, 2005.

osad siitsamast Eestist, aga tõendavad, et see müüt elab jõuliselt edasi ka tänapäeval. Koos lausvalega, kus juturaamatu peategelasest Meelisest tehakse ajalooline tegelane, kasutatakse seda narratiivi endiselt poliitilistel eesmärkidel, rahvaste vaenu õhutaval toonil.

„Kremlit toetav osa Eesti elanikkonnast on valdavalt vanemaeline ja hääbu, mistõttu üritab Kreml oma mõjutustegevust suunata Eesti venekeelsetele noortele. Peame kaitsma venekeelseid noori Venemaa propaganda mõjusfääri langemise eest,“ kirjutab kaitsepolitsei peadirektor Margo Palloson ameti tänavuse aastaraamatu juhtkirjas.¹⁶¹ Neid sõnu tuleks võtta tõsiselt mitte ainult Eesti venekeelsete noorte kontekstis, sest Venemaa infosõja eesmärk on üha infotihedamas ja pealiskaudsemas, järjest enam sotsiaalmeediast juhitud maailmas eksitada “valede miiniväljale”¹⁶² kõiki oma vaenlaseid, kelle seas ilmselgelt on ka eestlased.

Olukorras, kus Venemaa kulutab riigieelarvest aastas infosõjale vähemalt 1,2 miljardit eurot aastas,¹⁶³ on Eesti ainus võimalus õpetada Eesti noored valede miiniväljal orienteeruma ja plahvatusi ennetama. Selleks on seesama Kippeli „Meelis“ suurepärase teos, mille peal saaks kooliõpilastele lihtsa vaevaga näitlikustada, kuidas noortele minevikuga kontrollimiseks valetatakse ja nende teadvusega manipuleeritakse.

Selleks tuleb Eesti hariduspoliitikas teha aga üks oluline otsus. „Meelis“ tuleb jäädavalt maha võtta 5. klassi kirjandustundide soovitusliku ja kohustusliku lugemisvara nimekirjast ning tõsta see gümnaasiumi ajalootundide kohustuslikku programmi, et noored saaksid ise analüüsida ja õpetaja abil avastada, kuidas toimub tilk tilga haaval valede juurutamine. Tartus Kassitoomel asuv vürst Vjatško ja Meelise skulptuur tuleb aga muuta nõukogude propaganda etaloniks ning selgemalt esile tõstes selle taga lahti rulluvat lugu, mitte ainult selgitava plaadiga, nagu Tartu linn seda väidetavalt 2025. aasta suvel plaanib teha.¹⁶⁴

Kindlasti tekivad noortel „Meelise“ tegeliku loo avamise järel hulk õigustatud küsimusi – miks allikatrüü Kippel ikkagi raamatu viimases peatükis Läti Henriku kroonikat moonutas? Või miks ikkagi tuntud ja tunnustatud Eesti ajalooteadlased nii lihtsalt nõukogude ideoloogia teenistusse asusid ja eesti-vene sõpruse rõhutamise nimel vürst Vjatškole isegi tsitaate välja mõtlesid? Või kuidas ikkagi tegelikult toimus kunstnike, heliloojate ja ajaloolaste kaasamine propaganda teenistusse? Kas ja kui suur summa selle „kaastöö“ eest neile tasuti? Küsimusi, mis vajavad uurimist, on veel rohkelt.

¹⁶¹ M. Palloson. Hea lugeja. Kaitsepolitsei aastaraamat 2024-2025, lk 4.

¹⁶² Samas, lk 4.

¹⁶³ Autorita. Where the kremlin gets money to boost propaganda funding. Center for countering disinformation. <https://cpd.gov.ua/en/results/where-the-kremlin-gets-money-to-boost-propaganda-funding/> Vaadatud: 15.05.2025

¹⁶⁴ Suuline vestlus Tartu Ülikooli Muuseumi direktori Mariann Raismaga 15.05.2025.

Kokkuvõte

Bakalaureusetöö keskendus Enn Kippeli ilukirjandusliku teose "Meelis" ning selle põhjal loodud tõlgenduste rollile nõukogude propaganda teenistuses. Töö fookuses oli analüüsida, kuidas punapropaganda kasutas ideoloogilistel eesmärkidel ära Kippeli väljamõeldud narratiivi Tartu kaitsmisest 1224. aastal, muutes väljamõeldise ametlikuks "ajaloofaktiks".

Uurimuse esimene eesmärk oli tuvastada konkreetsete meetodid, millega motiveeriti okupeeritud Eesti elanikke uskuma lugu venelastest ja vürst Vjatškost kui eestlaste sõpradest ning kangelasest. Analüüsitud allikamaterjalid näitasid, et nõukogude võim rakendas selleks mitmekihilist lähenemist. Kunst ja kultuur raamistasid füüsilise narratiivi, kui Olav Männi loodud monumentaalskulptuur "Polotski vürst Vjatško ja Lembitu poeg Meelis Tartu linna kaitsel saksa rüütlite vastu a. 1224" muutus eesti-vene sõpruse sümboliks. Skulptuuri kasutati järjepidevalt illustratsioonina ajalooõpikutes ja trükimeedias, ilma selgituseta, et Meelis on fiktiivne tegelaskuju. Lisaks monumendile kinnitasid narratiivi Anatoli Garšneki oratoorium "Vürst Vjatško ja vanem Meelis" ning 1963. aastal lavastatud kuuldemäng Kippeli "Meelisest". Ajakirjandus oli oluline mõjutusvahend, eriti 1950. aastate kampaanialikes artiklites, mis moonutasid Henriku Liivimaa kroonika teksti, rebisid tsitaate kontekstist välja või omistasid kroonika tegelastele täiesti väljamõeldud tsitaate. Ajalooõpikutes ja üldkäsitlustes muutus Tartu kaitsmine 1224. aastal keskseks sündmuseks, mis illustreeris eesti-vene "iidset sõprust", kusjuures õpikutes kasutati esikaanel Männi skulptuuri ja tekst ignoreeris Henriku kroonika negatiivseid kirjeldusi Vjatško tegevusest eestlaste suhtes.

Uurimuse teine eesmärk oli selgitada, kas moonutatud käsitluse rakendamine mõjutustegevuses oli teadlikult orkestreeritud. Analüüs näitas, et tegemist polnud üksikute autorite isikliku algatusega, vaid koordineeritud tegevusega. Ühena esimestest märkidest sellest annavad tunnistust 1946. aasta ajaloo õppekava keskkoolile ja 1959. aasta metoodiline juhend, mis nõudsid õpetajatelt "vürst Vjatško osa" rõhutamist Tartu kaitsmisel. 1960. aastatel defineeris ENSV Haridusministeeriumi ajalookomisjon muistse vabadusvõitluse "raudvara", mille hulka kuulus ka vürst Vjatško kui üks neljast olulisimast ajaloolisest isikust perioodi 1208-1227 kontekstis.

Propagandakampaania mõju on tuntav tänaseni – 2024. aasta küsitluse kohaselt pidas ligi pool vastanud õpilastest Meelist ajalooliseks isikuks. Venekeelsetes internetiallikates kasutatakse Vjatško narratiivi jätkuvalt poliitilise relvana, sidudes seda kaasaegse Eesti-vastase

propagandaga. Hoolimata iseseisvuse taastamisest enam kui 30 aastat tagasi, on Kippeli "Meelis" endiselt Eesti koolides kohustuslik või soovituslik kirjandus, jätkates seega ilukirjandusliku versiooni levitamist.

Uurimistöö peamine järeldus on, et Kippeli ilukirjandusliku versiooni teadlik rakendamine propaganda teenistusse oli nõukogude võimu üks edukamaid mõjutusoperatsioone Eestis, mille mõju pole täielikult kadunud. Töö rõhutab vajadust lisada "Meelise" lugemisele koolides selgitavaid materjale ning kasutada seda analüüsivahendina, mis aitaks õpilastel mõista, kuidas ajaloo moonutamine propagandaeesmärkidel toimib.

Summary

Prince Vyachko and the narrative of the Battle of Tartu in 1224 in the youth story “Meelis” by Enn Kippel and its applications in Soviet propaganda

This bachelor's thesis examines the role of Enn Kippel's fictional work “Meelis” and its interpretations in Soviet propaganda. The study focuses on analyzing how Soviet propaganda utilized Kippel's invented narrative about the defense of Tartu in 1224 for ideological purposes, transforming fiction into an official “historical fact.”

The first objective was to identify the specific methods used to motivate people in occupied Estonia to believe the story of Russians and Prince Vyachko as friends and heroes of Estonians. The analyzed source materials revealed that the Soviet regime employed a multi-layered approach. Art and culture framed the physical narrative when Olav Männi's monumental sculpture “Prince Vyachko of Polotsk and Meelis, Son of Lembitu, Defending the City of Tartu Against German Knights in 1224” became a symbol of Estonian-Russian friendship. The sculpture was consistently used as an illustration in history textbooks and print media, without explanation that Meelis was a fictional character. In addition to the monument, the narrative was reinforced by Anatoli Garšnek's oratorio “Prince Vyachko and Elder Meelis” and a radio play based on Kippel's “Meelis” produced in 1963.

Journalism was an important influencing tool, especially in the campaign-like articles of the 1950s, which distorted the text of Henry's Chronicle of Livonia, took quotes out of context, or attributed completely invented quotes to characters in the chronicle. In history textbooks and general treatments, the defense of Tartu in 1224 became a central event illustrating the “ancient friendship” between Estonians and Russians, with textbooks featuring Männi's sculpture on the cover and text ignoring Henry's negative descriptions of Vyachko's activities toward Estonians.

The second objective was to determine whether the application of the distorted interpretation in propaganda activities was deliberately orchestrated. The analysis showed that this was not the initiative of individual authors but a coordinated activity. Among the first signs of this are the 1946 high school history curriculum and the 1959 methodological guide, which required teachers to emphasize “Prince Vyachko's role” in the defense of Tartu. In the 1960s, the History Commission of the Ministry of Education of the Estonian SSR defined the “basic

concept” of the “Ancient struggle for freedom”, which included Prince Vyachko as one of the four most important historical figures in the context of the period 1208-1227.

The impact of the propaganda campaign is still felt today – according to a 2024 survey, nearly half of Estonian school pupils who responded considered Meelis a historical figure. In Russian-language internet sources, the Vyachko narrative continues to be used as a political weapon, linking it to contemporary anti-Estonian propaganda. Despite the restoration of independence more than 30 years ago, Kippel’s “Meelis” is still required or recommended reading in Estonian schools, thus continuing the dissemination of the fictional version.

The main conclusion of the research is that the deliberate application of Kippel’s fictional version in the service of propaganda was one of the Soviet regime's most successful influence operations in Estonia, the effects of which have not completely disappeared. The work emphasizes the need to add explanatory materials to the reading of “Meelis” in schools and to use it as an analytical tool to help students understand how the distortion of history for propaganda purposes works.

Bibliograafia

Allikatekstitid

Garšnek, Anatoli ja Anton, Paul. Katkendid oratooriumist „Vürst Vjatško ja vanem Meelis“: klaviir ja solisti partii, 1954. Kättesaadav:

<https://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/131648> (külastatud: 15.05.2025).

Henriku Liivima kroonika. Tõlkinud Kleis, Richard; toimetanud Tarvel, Enn; Tallinn: Tänapäev, 2005.

Kippel, Enn. Lembitu poeg – *Lasteleht*, 11.08.1940.

Kippel, Enn. Lembitu poeg – *Lasteleht*, 15.07.1939.

Kippel, Enn. Meelis. Tallinn: Pedagoogiline Kirjandus, 1941.

Kippel, Enn. Meelis. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1955.

Artiklid nõukogude perioodikas

Autorita. Aasta tagasi vabastati Tartu – *Läänlane*, 25.08.1945, lk 2.

Autorita. Eesti ja vene rahva iidne sõprus – *Nõukogude sõdur*, 21.03.1953, lk 2.

Autorita. Eesti sümfoonilise uudisloomingu ülevaatus – *Sirp ja Vasar*, 26.11.1954, lk 1.

Autorita. I programm – *Raadioleht*, 10.02.1957, lk 6.

Autorita. I programm – *Raadioleht*, 10.08.1958, lk 7.

Autorita. Kahesugused pühad – *Noorte Hääl*, 25.12.1940, lk 1.

Autorita. Kuuldemängud, Meelis – *Raadioleht*, 14.10.1985, lk 7.

Autorita. Lugege suvel neid raamatuid! – *Säde* 21.06.1951, lk 4.

Autorita. Raadioteatris, Meelis – *Raadioleht*, 21.10.1974, lk 6.

Autorita. Suur sõprus – *Nõukogude sõdur*, 25.10.1955, lk 2.

Autorita. Teadmiseks – *Põllumajanduse Akadeemia häälekandja*, 1.10.1987, lk 2.

Autorita. Tõsta kunstnike loomingulist aktiivsust – *Sirp ja Vasar*, 30.10.1953, lk 6.

Autorita. Ümberhindamisi Eesti ajaloo alal. Muistsed võitlused uues valguses – *Noorte Hääl*, 25.12.1940, lk 2.

Autorita. Uudiskirjandust. Enn Kippel. Meelis – *Tööraha Elu*. 14.06.1941.

Enst, Boris; Aavik, P ja Leht, F. Osutagem suuremat hoolt kunstiteostele – *Sirp ja Vasar*, 28.10.1950, lk 4.

Gronski, Aleksandr ja Riss, O. Märkmeid Eesti-Vene ajaloolistest sidemetest – *Sirp ja Vasar*, 06.01.1951, lk 7.

Gronski, Aleksandr. Leninlik-stalinliku rahvaste sõpruse võimas jõud – *Õhtuleht*, 03.02.1950, lk 2.

Käbin, Johannes. Loomingulise kaadri ideelis-poliitiline kasvatamine – *Sirp ja Vasar*, 04.03.1951, lk 3;

Kahk, Juhan. Õlg-õla kõrval. Sellest ei jutusta sinu õpiku leheküljed – *Säde*, 17.09.1952, lk 2.

Kaljas, Margit. Kodulinn Tartu – *Säde*, 18.02.1981, lk 4.

Keer, Richard. Nõukogude Liidu rahvaste sõpruse ja proletaarse internatsionalismi kasvatamisest õpilastes – *Kommunismi Koit*, 06.09.1959, lk 2.

Keerdo, I. Tagada suuremaid saavutusi Tartu Kunstiinstituudi õppetöös – *Sirp ja Vasar*, 01.07.1950, lk 5.

Laigna, Karl. Tartu osa Eesti-Vene suhetes XVI sajandi keskpaigani – *Edasi*, 30.07.1955, lk 2.

Maisaar, E. Avati üleliiduline kunstinäitus – *Sirp ja Vasar*, 29.12.1951, lk 4.

Martinson, A. Tartu Riikliku Ülikooli tõelisest ajaloost – *Noorte Hääl*, 9.06.1951, lk 2.

Moora, Harri. Eesti-Vene suhetest 9. kuni 13. sajandini – *Nõukogude Õpetaja*, 25.11.1949, lk 2.

Naan, Gustav. Eesti kodanliku natsionalismi arenemisteest – *Eesti Bolševik*, 1945, 23/24, detsember, lk 18.

Palamets, Hillar. Eesti NSV ajaloo raudvarast – *Nõukogude kool*, 1968, nr 11, lk 824.

Poots, U. Noored kunstnikud – *Stalinlik noorus*, 1952, nr 1, lk 28–29.

Saadre, Osvald. Eesti-vene rahva sajandipikkusest sõprusest – *Säde*, 23.12.1953, lk 9.

Selirand, Jüri. Eesti-vene rahva ajaloolistest suhetest krooniku sõnadega – *Noorte Hääl*, 28.12.1956, lk 2.

Sohhor, A. Uutest oratooriumitest, *Sirp ja Vasar* – 17.12.1954, lk 5.

Taliste, J. Meie aja tegelikkuse faktid kasvatavad – *Nõukogude Õpetaja*, 17.03.1962, lk 4.

Tint, T. Eesti NSV ajaloo õpetamisest IX klassis – *Ed. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi Teaduslikud Toimetised. II väljaanne*, Tallinn 1959, lk 19.

Trees, I. Tõendid sajandipikkusest abist ja koostööst – *Edasi*, 14.12.1950, lk 2.

Treier, Elem. Rahvaste sõprus – *Edasi*, 21.07.1951, lk 2.

Uibo, A. Eesti rahvusliku korpuse esindaja sm. A.Uibo esinemine – *Rahva Hääl*, 14.06.1944, lk 5.

- Vahtra, K.** Konkreetseid materjale eesti ja vene rahva ajaloolisest sõprusest – *Nõukogude Õpetaja*, 1.12.1950, lk 2.
- Vares, Johannes.** Eesti ja vene rahva põline sõprus – *Rahva Hää*, 5.08.1944, lk 2.
- Vares, Johannes.** Jüriöö vastuhakk ja vabadusvõitlus sakslaste vastu – *Punaväelane*, 21.04.1943, lk 1.
- Vassar, Artur.** Eesti hõimud muistse Vene riigi koosseisus – *Õhtuleht*, 19.05.1954, lk 2.
- Vassar, Artur.** Eesti maad muistse vene riigi koosseisus – *Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised*, III kd, 1954, lk 188–189.
- Viidalepp, Richard.** Kalevipoeg – eesti-vene rahva iidse sõpruse kehastaja – *Nõukogude õpetaja*, 31.08.1951, lk 2–3.
- Vissor, Voldemar.** Vene ja eesti rahva ühine võitlus Saksa ja Skandinaavia feodaalsete röövvalitajate vastu XIII sajandil – *Tee Kommunismile*, 25.07.1953, lk 3.
- Зутис, Ян.** Русско-эстонские отношения в IX-XIV вв. Историк-Марксист. 1940. Кн. 4-5 (80-81), lk 39-56, siin lk 52.

Õpikud ja üldkäsitlused

- Adamson, Johannes.** Eesti ajalugu: algkoolidele, Kirjastus Loodus, Tartu:1928.
- Asson, Emma.** Üldine ajalugu, I jagu. Keskaeg. Tartu: Noor-Eesti Kirjastus, 1922.
- Eesti NSV ajaloo lugemik, I köide.** Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, koostajad Kahk, Juhan ja Vassar, Artur. Eesti Riiklik Kirjastus, 1960.
- Eesti NSV ajalugu: kõige vanemast ajast tänapäevani.** Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, toimetanud Naan, Gustav. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957.
- Eesti NSV ajalugu. 1. köide, Kõige vanemast ajast XIX sajandi 50-ndate aastateni.** Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, peatoimetaja Naan, Gustav; toimetaja Vassar, Artur. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1955.
- Eisen, Mattias Johann.** Kodumaa ajalugu. Tartu: Postimees, 1919.
- Jürgens, Johannes Leopold Jüris.** Üleüldine ja kodumaa ajalugu. 3 ja 4. aastase õpekestwusega rahwakoolidele. Tallinn: G. Pihlakas, 1918.
- Kampmann, Mihkel.** Eesti ajalugu. Tallinn: Gustaw Pihlaka kirjastus, 1921.
- Kann, Nikolai.** Üldine ajalugu VII Kesk- ja uusaeg. Tallinn. Kirjastus Raamatu sõber, 1930.
- Kruus, Hans, Moora, Harri,** toim. Eesti ajalugu, I. Esiajalugu ja muistne vabadusvõitlus. Tartu: Eesti kirjanduse selts, 1935.
- Naan, Gustav,** toim. Eesti NSV ajalugu, kõige vanemast ajast tänapäevani, 1957.

NSV Liidu ajalugu I osa. Tallinn: Pedagoogiline kirjandus, koostaja Pankratova, A. M. 1946.

NSV Liidu ajalugu, I köide alates vanimast ajast kuni XVIII sajandi lõpuni, koostaja Grekov, B. D.. Tallinn: Eesti riiklik kirjastus 1951.

Palamets, Hillar. Jutustusi kodumaa ajaloost. Kirjastus Valgus, 1969.

Prants, Hindrek. Eesti wanem ajalugu. Tallinn: Eestimaa kooliõpetajate wastastikkuse abistamise seltsi raamatukaupluse kirjastus, 1920.

Reiman, Villem. Eesti ajalugu. Tallinn: Kirjastus Varrak, 1920.

Šaskolski, Igor. Vene rahva ajaloolised sidemed Baltimaade rahvastega. Poliitiline kirjastus, Tallinn: 1946.

Urmet, Jaak ja Vanamölder, Lauri. Kirjanduse õpik 5. klassile, I osa. Tallinn: Avita 2012.

Vassar, Artur, koost. Eesti NSV ajalugu I köide, 1955.

Vassar, Artur. Eesti rahva ja naaberrahvaste võitlus Saksa, Taani ja Rootsi feodaal-katoliikliku agressiooni vastu XIII sajandi esimesel poolel. Eesti NSV ajalugu, kõige vanemast ajast tänapäevani. Toimetaja Naan, Gustav. Eesti Riiklik kirjastus, Tallinn 1957, lk 33–56.

Vassar, Artur. Vene ja Baltimaade rahvaste võitlus saksa ja skandinaavia feodaalsete röövvalutajate vastu XIII sajandi esimesel poolel. Eesti NSV ajalugu I köide, kõige vanemast ajast XIX sajandi 50-ndate aastateni. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1955, toimetanud A. Vassar, Artur, lk 115–163.

Võitlus Saksa-Skandinaavia vallutajate vastu. Eesti NSV Lugemik, I köide. Eesti NSV Teaduste akadeemia ajalooinstituut. Koostajad Kahk, Juhan ja Vassar, Artur. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1960, lk 21–58.

Muud publikatsioonid

Autorita. Fiktsioon ja tegelikkus – Meelis ja Vjatško. *Tartu raamatupoe Vaimuvara koduleht*, Kättesaadav: <https://vaimuvara.ee/fiktsioon-ja-tegelikkus-meelis-ja-vjatsko/> (külastatud 29.04.2025).

Autorita. Keskkooli õppekavad – Ajalugu. Eesti haridusministeerium – *Pedagoogiline kirjandus*, Tallinn, 1946.

Autorita. Vestnik Tartu ja Tribuna.ee ühinesid meedialiiduga – *Tartu Postimees*, 29.06.2020. Kättesaadav: <https://tartu.postimees.ee/7006399/vestnik-tartu-ja-tribuna-ee-uhinesid-meedialiiduga> (külastatud 14.05.2025).

Autorita. Where the kremlin gets money to boost propaganda funding – *Center for countering disinformation*. Kättesaadav: <https://cpd.gov.ua/en/results/where-the-kremlin-gets-money-to-boost-propaganda-funding/> (külastatud 15.05.2025).

Autorita. Жизнь и смерть князя Вячко (Битва за Прибалтику) – *A-nevsky.ru*. Kättesaadav: <https://a-nevsky.ru/library/rus-protiv-evropeyskogo-iga-ot-aleksandra-nevskogo-do-ivana-groznogo3.html> (külastatud 14.05.2025).

Autorita. Князь Вячко и старейшина Меэлис: что мы знаем о памятнике? – *Tribuna.ee*. Kättesaadav: <https://tribuna.ee/tribute/meelis/> (külastatud 14.05.2025).

Autorita. Памятник старейшине Меэлису и русскому князю Вячко. – *Triptoestonia.ee*, Kättesaadav: <https://triptoestonia.ee/tartu/starejshina-meelis-i-knyaz-vyachko/> (külastatud 14.05.2025).

E. J. V. Enn Kippel – kirjanik relvaga – *Rahvaleht*, 26.07.1938, lk 10.

Ed, H. Romaan kuningast ja talupojast – *Uus Eesti*, 28.04.1937, lk 7.

Haug, Toomas. Enn Kippeli aeg ja ajalooromaanid. Epiloog raamatule „Kui Raudpea tuli“, Tallinn: Eesti Päevaleht 2008.

Haug, Toomas. Vaenlaste vastu võideldes: Enn Kippel 100 – *Looming*, veebruar 2001.

Hein, Karl. Enn Kippeli Lembitu. Ajaloolised isikud eesti ilukirjanduses. Tallinn: Estada, 2012, lk 23–24.

Kaljundi, Linda ja Kreem, Tiina-Mall. Ajalugu pildis – pilt ajaloos. Rahvuslik ja rahvusülene minevik Eesti kunstis. Eesti Kunstimuuseum, Tallinn: 2018.

Kaljundi, Linda. Eesti lugu: Enn Kippel „Kui Raudpea tuli“ – *Eesti Päevaleht*, 12.12.2008. Kättesaadav: <https://epl.delfi.ee/artikkel/51152260/eesti-lugu-enn-kippel-kui-raudpea-tuli> (Külastatud: 15.05.2025).

Kalmre, Vahur. Vjatško läheb remonti – *Tartu Postimees*. 5.05.2009. Kättesaadav: <https://tartu.postimees.ee/115412/vjatsko-laheb-remonti> (külastatud 15.05.2025).

Kivimäe, Juta. Skulptuur. Eesti kunsti ajalugu 6. köite I osa. Toimetaja Jaak Kangilaski. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.

Kreegipuu, Tiit. Ajakirjanduse ambivalentne roll nõukogude totalitaarse projekti elluviimisel Eestis. Doktoritöö, Tartu Ülikooli ajaloo osakond, 2011.

Kreegipuu, Tiit. Nõukogude Eesti kirjanduselu parteiline juhtimine 1960. aastatel kirjanike liidu näitel – *Keel ja Kirjandus*, 2023 nr 66 (1–2), 110–127.

Kubja, Karmen. Gümnaasiumiõpilaste lugemisharjumused Lääne-Virumaa koolide näitel, Bakalaureusetöö. Tallinna Ülikool, 2019.

- Kuuldemäng Meelis.** 24.02.1963, ERR arhiiv. Kättesaadav: <https://arhiiv.err.ee/audio/vaata/kuuldemang-kuuldemang-meelis> (külastatud 14.04.2025).
- Kuuli, Olaf.** Eesti ajaloo kirjutamisest Stalini ja Hruštšovi ajal, Tallinna Raamatutrükikoda, 2008.
- Lauk, Epp.** Practice of Soviet Censorship in the Press. The Case of Estonia – *Nordicom Review*, 1991, nr 20 (2).
- Luhari, Bärbel ja Sõrmus, Ester.** Õpilane, raamat, raamatukogu: uurimused õpilaste lugemisest ja õppekava toetavast kirjandusest kooliraamatukogudes, Eesti Raamatukoguhoidjate Ühing, Tallinn 2001.
- Lukka, Lilian.** Tartu teeb ettepaneku Raadi pargi memoriaal teisaldada ja ühishauda maetud säilmed ümber matta. Tartu Linnavalitsuse pressiteade, 09.05.2022 - *Tartu linna kodulehekülg*. Kättesaadav: <https://tartu.ee/et/uudised/tartu-teeb-ettepaneku-raadi-pargi-memoriaal-teisaldada-ja-uhishauda-maetud-sailmed-umber> (külastatud 13.04.2024).
- Mark, Reet.** Üllatusi pakkuv kunstikogu – *Horisont*, aprill 2024, lk 78–81.
- Marwick, Roger D.** Rewriting History in Soviet Russia, The Politics of Revisionist Historiography 1956–1974, Palgrave Macmillan London, 2001.
- Niinemets, Asta.** Pealkirjata – *Edasi*, 07.11.1990.
- Ots, Mait.** Vene kaasmaalaste ühendus võis laiali minna kartuse tõttu kohtu alla sattuda – *ERR Uudised*, 19.04.2023. Kättesaadav: <https://www.err.ee/1608952309/vene-kaasmaalaste-uhendus-vois-laiali-minna-kartuse-tottu-kohtu-alla-sattuda> (külastatud 19.03.2024).
- Palloson, Marko.** Hea lugeja – Kaitsepolitsei aastaraamat 2024-2025.
- Pilve, Eli.** „Aga vene ajal pidi igas õppetunnis siduma õppematerjali poliitikaga“. Ideoloogiline kasvatus nõukogude koolitunnis hilisstalinistlikus Eesti NSVs – *Tuna*, 2013, nr 4, lk 54–71.
- Pilve, Eli.** Nõukogude noore kasvatamisest paberil ja päriselt. Ideoloogiline ajupesu nõukogude kooli(tunni)s 1953-1991 – *Tuna*, 2013, nr 3, lk 82–100.
- Põhikooli ja gümnaasiumi riiklik õppekava lisa 1.** Riigi Teataja I 2002, 1. peatükk, Eesti keel põhikoolile, punkt 1.5.
- Põldmäe, Rudolf.** Enn Kippeli elu ja loomingut meenutades. Kirjamehi mitmes mõodus. Tallinn: Eesti Raamat 1973, lk 337-338.
- Raba, R.** Mida teha punasümbolitega? – *Tartu Postimees*, 11.05.2022.
- Raudsepp, A.** Ajaloo õpetamise korraldus Eesti NSV eesti õppekeelega üldhariduskoolides 1944–1985. Doktoritöö, Tartu Ülikooli ajaloo osakond, 2005.

- Roolaht, A.** Kirjanik-õpetlane-sõdur kirjutab ajaloolisi romaane – *Uus Eesti*, 06.01.1940, lk 6.
- Selart, Anti.** Kes ei rajanud Tallinna? – Vana Tallinn, Tallinna Linnaarhiiv, peatoimetaja Kreem, Juhan, 2017, nr 28 (32), lk 147–169.
- Selart, Anti.** Kuidas Artur Vassar eestlased ja venelased sõbraks kirjutas – *Ajalooline ajakiri*, 1997, nr 4 (22), lk 32-35.
- Selart, Anti.** Tartu tulemine. Kes oli Toomel linnuse piiramisel 800 aastat tagasi tapetud vürst Vjatsško? – *Tartu Postimees*, 6.10.2024.
- Selart, Anti.** Vene ike ja muistne priius: Eesti-Vene suhete historiograafiast – *Vikerkaar*, 2000, nr 8–9, lk 98–104.
- Smelyansky, Eugene.** *Medievalisms and Russia : the contest for imaginary pasts.* Leeds: Arc Humanities Press, 2024.
- Tamm, Marek.** Kellele kuulub Eesti ajalugu? – *Vikerkaar*, 2009, nr 7-8, lk 55-68.
- Tannberg, Tõnu.** Eesti NSV aastatel 1940-1953: sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis – *Eesti Ajalooarhiivi toimetised*, 2007, nr 14, lk 495-504.
- Taul, Gregor.** Vjatsško ja Meelis Tartu kaitsel – *Monumendiuuedraamid.ee*, 31.12.2024. Kättesaadav: <https://monumendiuuedraamid.ee/vjatsko-ja-meelis-tartu-kaitsel/> (külastatud 14.04.2025).
- Tillett, Lowell.** *The Great Friendship: Soviet Historians on the Non-Russian Nationalities.* Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1969.
- Tuul, Marta.** Mõjutustegevuse sihtmärgiks on noored – *Kaitsepolitsei aastaraamat 2024-2025*, lk 6–16.
- Vaino, Maarja.** Kirjandusõpe Nõukogude koolis – *Keel ja Kirjandus*, 2023 nr 1-2, lk 240-254.
- Veidemann, Rein.** Enn Kippel (1901-1942) – *Kreutzwaldi sajand. Eesti kultuurilooline veeb.* Kättesaadav: https://kreutzwald.kirmus.ee/et/lisamaterjalid/ajatelje_materjalid?item_id=374&table=Persons (külastatud 15.05.2025).
- Veispak, Teet.** Ajalooteadusest kui venestuse ideoloogia kandjast (1944–1952) – *Looming*, 1990, nr 9, lk 1260–1268.
- Viires, Ants.** Eesti ajalugu stalinlikus haardes – *Tuna*, 2003, nr 1, lk 32-47.

Алимов, Денис. Мобилизованное Средневековье. Том II, Средневековая история на службе национальной и государственной идеологии в России; под редакцией А. И. Филюшкина ; Санкт-Петербургский государственный университет, 2022.

Балмасов, Сергей. Эстонцы объявили войну своему древнерусскому спасителю – *Pravda.ru*, 10.11.2008. Kättesaadav: <https://www.pravda.ru/world/290950-vyachko/> (külastatud 25.04.2025).

Гаджиева–Апурина, Шахля. Как князь Вячко из Кукейноса погиб в борьбе с крестоносцами – Portaal *Дзен.ru*. Kättesaadav: <https://dzen.ru/a/Xo3ml7RUTw0Wv1wZ>. (külastatud 14.05.2025).

Гаджиева–Апурина, Шахля. Русский князь Вячко - герой Прибалтики – *Балтийский Мир*, №1 2014. Kättesaadav: <https://ozersk74.press/index.php?newsid=5344> (külastatud 14.04.2025).

Кукоба, Василий. Героическая оборона юрьева от немецких крестоносцев в 20-е годы XIII столетия – *Сетевое издание Наша история*, 2019. Kättesaadav: https://nashahistory.ru/materials/geroicheskaya-oborona-yureva-ot-nemeckih-krestonoscev-v-20-e-gody-xiii-stoletiya#_ftn8 (külastatud 14.05.2025)

Тихонов, Виталий. Полезное прошлое. История в сталинском СССР. Новое литературное обозрение, 2024.

Digitaalsed otsingud ja muud internetiallikad

Digitaalarhiivi DIGAR, otsingu tulemus „Kippel Meelis“.

<https://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud/17073> (külastatud 14.04.2025).

Eesti suuremate raamatukogude e-kataloog ESTER, otsingu tulemus vastavalt otsingusõnale „Kippel, Meelis“.

https://www.ester.ee/search~S1*est/X?searchtype=X&searcharg=„Kippel%2C%20Meelis“%20&searchscope=1&SORT=DZ&extended=0&SUBMIT=OTSI (külastatud 14.04.2025).

Eesti suuremate raamatukogude e-kataloog ESTER, otsingu tulemus vastavalt otsingusõnale „Jutustusi kodumaa ajaloost“:

https://www.ester.ee/search~S1*est/X?searchtype=X&searcharg=%22jutustusi%20kodumaa%20ajaloost%22&searchscope=1&SORT=DZ&extended=0&SUBMIT=OTSI (külastatud: 24.04.2025).

Foto Olav Männi skulptuurist Wanderlog reisiplaneerijast:

<https://wanderlog.com/place/details/13525190/vjatško-ja-meelis-tartu-kaitse> (külastatud 18.05.2025)

Näited kooli kohustuslikust kirjandusest: Haljala kool:

<https://www.haljala.edu.ee/oppetoo/raamatukogu> (külastatud 29.04.2025); Kilingi-Nõmme Gümnaasium: <https://www.kilingi.edu.ee/opilasele/kohustuslik-kirjandus/> (külastatud 29.04.2025).

Näited kooli soovituslikust kirjandusest: Sadala kool:

<https://www.sadalapk.edu.ee/soovituslik-kirjandus.html> (külastatud 14.04.2025); Vändra Gümnaasium: <https://vandragumnaasium.edu.ee/soovituslik-kirjandus/> (külastatud 14.04.2025); Muhu Põhikool: <https://muhu.edu.ee/et/oppetoo/kohustuslik-kirjandus> (külastatud 14.04.2025).

Pilvepõhine õpikeskkond Opiq, Kirjandus 5. klassile õppekomplekt. Kättesaadav:

<https://www.opiq.ee/Kit/Details/48> (külastatud 14.04.2025).

Pilvepõhise õpikeskkonna Opiq tutvustus. Kättesaadav: <https://www.opiq.ee> (külastatud 14.04.2025).

Raamatute laenusstatistika süsteem RIKS. Otsing ISBN-iga 9789916950715.

Kättesaadav: <https://autor.riksweb.ee> (külastatud 14.04.2025).

Venekeelne Wikipedia, otsingu tulemus sõnaga „Вячко“,

<https://ru.wikipedia.org/wiki/Вячко> (külastatud 12.05.2025).

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Rasmus Kagge,

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud bakalaureusetöö “Vürst Vjatško ja 1224. aasta Tartu lahingu narratiiv kirjanik Enn Kippeli noorsoojutustuses “Meelis” ning selle rakendamine Nõukogude propagandas”, mille juhendajad on Kerli Kraus ja Anti Selart, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidatest teost reprodutseerida, levitada ning üldsusele suunata ja keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad ka töö autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Rasmus Kagge 19.05.2025